

‘THIS IS WHAT AMERICA WANTS FOR YOU!’¹

WAT WAS DE INTENTIE VAN DE VERENIGDE STATEN MET HET
MARSHALLPLAN, EN HOE INTERPRETEERDE NEDERLAND DIT?

Masterthesis Maatschappijgeschiedenis

Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen – Erasmus Universiteit Rotterdam

Begeleider: dr. B. Wubs

Medebeoordelaar: Prof. dr. H.A.M. Klemann

¹ Roosevelt Study Center, Roosevelt Studycenter Middelburg, microfilmed at the National Archives Washington. Record Group 469

Records of the Agency for International Development and Predecessor Agencies. Mission to the Netherlands, 1949-1953. Reel 7 Information Division, 1948-1954 box 1 page 222 en 223. Citaat uit de Economic Cooperation Administration Informational guidance, door Robbert R. Mullen, 1951. Richtlijnen van de ECA voor de Amerikaanse leden van deze organisatie, en advies hoe om te gaan met kritiek op de Marshallhulp.

Woord vooraf

Toen ik een jaar of vijf was, woonde ik in de Marshallaan. Een buitengewoon prettige tijd overigens, waar ik veel over zou kunnen vertellen, maar dat niet zal doen. Nu ik daar aan terugdenk, schieten mij twee dingen te binnen. Een, het was er geweldig buiten spelen, en twee, wat was die straatnaam interessant! Het was niet een vroeg ontwikkelde liefde voor het geschiedenisvak, want die ontdekte ik pas vele jaren later. Nee, het waren die imponerende drie L- en in een woord. Zoveel dezelfde klinkers achter mekaar, daar moest haast wel een spelfoutje gemaakt zijn door de straatnaambordjesmaker. Ik zal waarschijnlijk mijn moeder eens gevraagd hebben hoe dat nu precies zat, met die rij letters, en zij zal me vervolgens hebben uitgelegd dat het hier een samenstelling betrof. Laan begon van zichzelf natuurlijk al met een 'L', en Marshall was een Engelse naam, die met twee dezelfde klinkers eindigde, want zo gaat dat in het Engels weleens. Vandaar zoveel dezelfde letters achter elkaar. En nu je er toch naar vraagt, weet je waarom onze straat zo heet? Na de oorlog had hij een plan bedacht, wat voor Nederland heel fijn is geweest, want er waren veel spullen en geld nodig en dat kreeg het dan van Amerika. Jeetje, nou nou, moet ik hebben gedacht, misschien was Nederland wel jarig, om vervolgens mijn potje Anna-Maria-koekoek voort te zetten.

Onbewust zal ik wellicht die dag, of die jaren, een fascinatie voor die Marshall en zijn plannetje zijn gaan ontwikkelen. Ruim zeventien jaar later trachtte ik namelijk opnieuw zijn plan te doorgronden. Niet meer wikkend en wegend over die drie klinkers, nee, was het leven nog maar zo simpel! Dit jaar probeerde ik de ware motivatie voor het hulpprogramma te ontdekken, zoals helaas zoveel historici voor mij al hadden gedaan, en te onderzoeken wat daar in Nederland dan wel niet van gedacht werd, zoals iets minder historici voor mij hadden gedaan. Hoewel ik af en toe ter afleiding en financiële gemoedsrust een fijn potje over het terras mocht rennen met hete borden of bladen bier, gaf dit niet hetzelfde rustgevende gevoel als (althans in mijn herinnering) dat touwtjespringen, tikkertje of verstoppertje spelen konden doen, toen ik nog fijn in de Marshallaan woonde in plaats van erover schreef. Na ruim een half jaar vrijwel dagelijks over de man en zijn plan te hebben gepeinsd en gepiekerd, kon zich zo nu en dan zelfs een lichte frustratie van mij meester maken. Omdat ik weet dat ik hier door de bank genomen niet lieflijker van word, wil ik graag van deze gelegenheid gebruik maken om een aantal mensen te bedanken voor hun steun en / of het feit dat ze, ondanks mijn grilligheid gedurende deze studiefase, nog steeds vrijwillig met mij omgaan. Mijn lieve vriendje, ouders, vriendinnen en collega's voor hun steun en de altijd welkome zin 'maar het komt wel goed hoor Noor!', het Roosevelt Study Center en met name Hans Krabbendam voor de gastvrijheid en behulpzaamheid, en natuurlijk mijn begeleider Ben Wubs.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
1.1 Beschrijving probleem	5
1.2 Vraagstelling	6
1.3 Historiografisch debat	7
1.3.1 Hoed af voor Marshall	8
1.3.2 Tussen traditionalisme en revisionisme	09
1.3.3 Van revisionisme tot postrevisionisme	11
1.3.4 Terug naar traditionalisme en nuance	13
1.3.5 De Marshallhulp in Nederland	14
1.3.6 De Koude Oorlog, Duitsland en de Marshallhulp	16
1.4 bronnen	18
2. Marshallhulp in breder perspectief	20
2.1 Van wie kwam de hulp	20
2.2 De verdeling van de hulp in Parijs	22
2.3 Het plan	24
2.4 De reactie in Europa	25
2.5 De Koude Oorlog	26
2.6 Conclusie	27
3. Marshallhulp en de Nederlandse bevolking	29
3.1 Binnenlandse zaken in naoorlogs Nederland	29
3.2 De Marshallhulp in de praktijk	30
3.3 De publiciteitscampagnes en de publieke opinie	31
3.4 Resultaten van het onderzoek naar de Nederlandse publieke opinie	32
3.5 Conclusie	34

4. De intentie van de Verenigde Staten met het Marshallplan	36
4.1 De politieke aspecten van het Marshallplan volgens het historiografisch debat	36
4.2 De opvattingen in het Amerikaanse congres over de Marshallhulp	37
4.3 De Information Division in de Amerikaanse ambassade	40
4.4 Conclusie	42
5. De ontvangst van het Marshallplan in Nederland	44
5.1 Het Nederlandse politieke landschap: een kort overzicht tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog	44
5.2 Communisme en anticommunisme in Nederland	46
5.3 Amerikaans en Nederlands anticommunisme verenigd in vakbonden	47
5.4 De internationale positie van naoorlogs Nederland: Atlantische oriëntatie	48
5.5 De reactie van de politiek op het voorstel van Marshall	50
5.6 De Eerste en Tweede Kamerstukken over het Marshallplan	51
5.7 Conclusie	55
6. Conclusie	57
7 Literatuurlijst	63
8 Overzicht archieven	66
8.1 Suggesties voor verder onderzoek	67

1 Inleiding

Het Marshallplan was waarschijnlijk een van de meest succesvolle bedenkensels van de Amerikaanse buitenlandse politiek ooit. Vrijwel iedereen heeft wel eens van het Marshallplan gehoord. Het exacte plan van minister Marshall was echter onduidelijk voor veel mensen toentertijd, maar ook nu nog. Met deze thesis zal worden getracht helderheid te verschaffen rondom enkele aspecten van het Marshallplan. Daarnaast zal een oplossing worden gezocht voor een ander vraagstuk. De titel van dit stuk luidt: *'this is what America wants for you!'*. Wat wilde Amerika precies voor Nederland? Die vraagstelling zal in dit eerste hoofdstuk worden gepresenteerd, net als een beschrijving van het probleem. Vervolgens zal het historiografisch debat, dat al decennialang over de Marshallhulp wordt gevoerd, aan bod komen. Ten slotte zullen de gebruikte bronnen nader worden toegelicht.

1.1 Beschrijving probleem

Het Marshallplan was bedoeld om Europa te laten herstellen van de dramatische situatie waarin het zich bevond na afloop van de Tweede Wereldoorlog. Europa lag in puin door de vele gevechten en bombardementen en miljoenen levens waren verloren gegaan. Hoewel de geallieerde strijdkrachten tijdens de oorlog eendrachtig hadden samengewerkt, ontstond vanaf 1945 al snel frictie tussen de grootmachten. De Verenigde Staten streefden een democratische wereld na met een kapitalistisch economisch systeem. De Sovjet-Unie, sinds 1917 communistisch, had andere idealen. Wederzijds wantrouwen leidde tot een steeds verder bekoelde relatie tussen de twee grootmachten. De Koude Oorlog ontstond in 1947, amper twee jaar na het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog. Wanneer de Koude Oorlog exact uitbrak is overigens een discutabel vraagstuk. In deze roerige tijden werd het Marshallplan ontworpen, bedacht en uitgevoerd. Als de Koude Oorlog nooit had bestaan was het Marshallplan waarschijnlijk niet zo uitvoerig onderzocht en besproken in de wetenschappelijke literatuur. De nieuwe internationale situatie en het hulpprogramma waren echter onlosmakelijk met elkaar verbonden.

De Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, George C. Marshall, hield een beroemd geworden rede op de Harvard universiteit op 5 juni 1947. In deze toespraak maakte hij duidelijk dat de economische situatie in Europa dusdanig slecht was, dat de Verenigde Staten hulp zouden moeten bieden. Waar deze hulp uit zou bestaan en in welke vorm dit moest gebeuren, liet Marshall tijdens deze rede in het midden. Achteraf bleek dat op het moment van de speech geen concreet plan bestond. De presentatie van het idee gaf wereldwijd stof tot nadenken. Hoewel Marshall nog geen concrete plannen presenteerde, was duidelijk dat dit initiatief een behoorlijke invloed zou gaan hebben op de internationale betrekkingen. Het initiatief zou bij Europa moeten komen te liggen, zoveel was duidelijk. Het Marshallplan is echter ten onrechte de geschiedenisboeken en mensenheugenis in gegaan als een concreet programma dat door de Verenigde Staten uitgevoerd werd, ten behoeve van

West-Europa. In feite was het Marshallplan een reeks pragmatische bureaucratische beslissingen, compromissen en handelingen.²

In Nederland werd de hulp overwegend positief ontvangen. Na de bevrijding van de Duitse bezetting was het zaak om zo snel mogelijk weer handel te drijven, de infrastructuur te verbeteren en het welvaartspeil te verhogen, kortom, te beginnen met de wederopbouw. Historici zijn het niet eens over de situatie waar Nederland en andere West-Europese landen zich toentertijd in bevonden. Volgens sommigen was Europa er economisch gezien dramatisch aan toe en was een omslag naar het communisme niet ondenkbaar. Andere historici vechten dit standpunt aan en beargumenteren dat de situatie weliswaar slecht was, maar erger had kunnen zijn. Hoe de economische situatie in Nederland werkelijk was in 1947, is echter geen vraag die in dit stuk behandeld zal gaan worden. Het zou kunnen, zoals een stroming historici beweert, dat Nederland ook zonder de Marshallhulp uit de naoorlogse crisis was gekomen en zonder hulp van de Verenigde Staten de wederopbouw had kunnen laten slagen. De situatie was desondanks zorgwekkend, wat uiteraard een logisch gevolg was van het feit dat het land zojuist een oorlog had doorstaan. De economie lag voor een groot deel stil en aan de primaire levensbehoeften kon voor veel Nederlanders nauwelijks meer worden voldaan. Door de verslechterde hygiëne lagen besmettelijke ziektes op de loer. De havens waren voor een groot deel verwoest en de infrastructuur had zwaar te lijden gehad onder de Duitse bezetter. Datzelfde Duitsland was in de oorlog voor het grootste deel verwoest en mocht van de Geallieerden geen zelfstandige handel drijven. Daarnaast had Nederland een groot gebrek aan deviezen. Het aanbod van de Marshallhulp bood hier een oplossing voor. Ook de internationale situatie waarin Nederland zich toentertijd bevond, gaf aanleiding tot het accepteren van het Amerikaanse aanbod. De Nederlandse bevolking, herstellende van de oorlog, zal zich naar eigen inzicht een beeld hebben gevormd van de Marshallhulp en de vrijgeveige Amerikanen. Wat de interpretatie van het Marshallplan door het Nederlandse volk was, zal in hoofdstuk drie besproken worden. Wat nu onduidelijk blijft, is wat het motief van de Verenigde Staten was op het moment dat het Marshallplan werd bedacht en uitgevoerd. Was de Amerikaanse regering zich bewust van de communismewerende elementen van het programma? Of was dit juist hoofdzakelijk de bedoeling, zoals sommige historici eerder hebben beweerd?

1.2 Vraagstelling

De hoofdvraag van dit stuk is tweeledig. In hoeverre speelden politieke intenties een rol in de motivatie van de Verenigde Staten om het Marshallplan ten uitvoer te brengen? Hoe interpreteerde Nederland dit aanbod? Samen vormen deze vragen de hoofdvraag. Om de vraag te beantwoorden, is het stuk in zes hoofdstukken verdeeld. De hoofd- en deelvragen volgen hier om een duidelijk beeld te geven van de inhoud van de thesis. Deze hoofdvraag zal worden beantwoord aan de hand van de

² John Gimbel, *The Origins of the Marshall Plan* (Stanford 1976) 277.

volgende deelvragen. Wat hield de Marshallhulp in? Hoe dacht de Nederlandse bevolking tussen 1948 en 1951 over de Marshallhulp? Welke motieven werden in de Verenigde Staten genoemd voor het geven van de Marshallhulp? Hoe interpreteerde de Nederlandse politiek het Marshallplan?

De historiografie van de Marshallhulp laat een ontwikkeling zien waarin historici zich in twee groepen splitsten, de traditionalisten en de revisionisten. In beide opvattingen zat waarschijnlijk een kern van waarheid. Met dit stuk wordt geen definitief antwoord op deze kwestie gegeven. Wellicht kan echter een indicatie gegeven worden over de politieke bedoelingen van de Verenigde Staten. Ook de reactie van Nederland hierop is interessant. Om deze zaken aan de orde te stellen zal in hoofdstuk twee eerst het Marshallplan in breder perspectief worden besproken. In hoofdstuk drie zal de reactie van de Nederlandse bevolking op het Marshallplan onder de loep genomen worden. De Marshallhulp werd positief ontvangen, maar het is de vraag wat de Nederlanders over de motieven van de Verenigde Staten dachten. In hoofdstuk vier zal aan de hand van verklaringen van Amerikaanse senatoren, congresleden en andere publieke figuren de mening in de Verenigde Staten over het idee van Marshall worden gepeild. Nogmaals, hiermee kan geen uitsluitsel gegeven worden over de werkelijke intentie van de Verenigde Staten met het Marshallplan, maar het is een indicatie van de Amerikaanse gedachten over de wederopbouw van Europa en de omgang met de Sovjet-Unie. In hoofdstuk vijf komt de reactie van de Nederlandse politiek hierop aan bod. Deze zal onderzocht worden aan de hand van handelingen uit de Eerste en Tweede Kamer in de jaren 1947-1951. In hoofdstuk zes volgt de conclusie.

1.3 Historiografisch debat

Een historiografisch debat geeft structuur aan de grote hoeveelheden wetenschappelijke literatuur die over een historische ontwikkeling zijn geproduceerd. De belangrijkste meningen en stromingen worden van elkaar gescheiden. De eerste historici die over het Marshallplan schreven, deden dit vol bewondering. Het Europees herstelprogramma werd als een heroïsche en ongeëvenaard genereuze daad gezien. West-Europa werd ermee gered van zowel armoede als totalitarisme. Deze stroming is later traditionalisme gaan heten. Dit gebeurde toen in de jaren 1960 een nieuwe visie werd ontwikkeld door historici die het Marshallplan opnieuw bestudeerden. Deze visie werd revisionisme genoemd. Revisionisten interpreteerden het Marshallplan als een strategische zet van de Amerikaanse regering om het communisme in te dammen. Het zou vooral politieke doeleinden dienen, verhuld met economische steun. Amerikaanse politici benadrukten de noodzaak tot hulp aan Europa, terwijl de economische situatie daar ook zonder het Marshallplan verbeterde. In de twee decennia die hierop volgden werd opnieuw met een andere bril gekeken naar de achtergronden en effecten van het Marshallplan.³ Het Marshallplan speelde een fundamentele rol in het ontstaan van deze

³ Charles Maier en Günter Bischof, *The Marshall Plan and Germany. West German development within the framework of the European Recovery Program* (Oxford 1991) 2.

beschouwingen in de bijdrage die het plan heeft geleverd aan naoorlogse politieke en economische instellingen. Het plan werd minder in verband gebracht met de Koude Oorlog en de strijd tegen het communisme. In plaats daarvan werden de voordelen van de transnationale samenwerking en uitwisseling, die Amerikaanse beleidsmakers en hun Europese collegae motiveerden om het Marshallplan te realiseren, bepalend voor de visie op de West-Europese maatschappij. Sociale en politieke stabiliteit konden voortaan worden verzekerd door economische groei. Dit concept was weliswaar ontwikkeld in de Verenigde Staten en werd onder andere via het Marshallplan door hen naar West-Europa gebracht, de Amerikanen waren tevens het bewijs van het succes ervan. Het was het rijkste land ter wereld, waar mensen de grootste vrijheid genoten. De Amerikaanse manier van leven werd aantrekkelijk gemaakt.⁴ Zo is het historiografische debat over het ontstaan en de gevolgen van het Marshallplan in de loop de jaren van koers gewijzigd. Zelfs de auteurs met de meeste kritiek op het plan wezen echter op het succes dat het geboekt heeft als wederopbouw programma. Ongeacht waar het plan toe diende, was het een van de meest succesvolle buitenlandse politieke programma's van de Verenigde Staten ooit.

De eerste studies naar het Marshallplan werden uitgevoerd toen het programma nog in de kinderschoenen stond. James P. Warburg schreef in 1948 bijvoorbeeld *Put yourself in Marshall's Place* en in 1955 publiceerde Harry E. Price *The Marshall Plan and Its Meaning*. In de daaropvolgende jaren werd het debat aanzienlijk uitgebreid met talloze wetenschappelijke publicaties. Deze historiografische beschouwing zal bestaan uit een kleine selectie van deze werken. De economische en politieke gevolgen van het Marshallplan op de Europese economieën en internationale verhoudingen zijn beter te onderscheiden op afstand. Het debat begint daarom in 1972 met een boek dat in vrijwel iedere publicatie over het Marshallplan aangehaald wordt.

1.3.1 Hoed af voor Marshall

Hadley Arkes, auteur van de invloedrijke studie *Bureaucracy, the Marshall Plan, and the national interest* kan gerekend worden tot de traditionalisten. Hij had geen bezwaren tegen het Marshallplan, omdat het zo goed in elkaar zat. Zowel voor conservatieven als liberalen had het plan aantrekkelijke aspecten. Het was niet overtuigend anticommunistisch van aard, wat liberalen belangrijk vonden. Het voornaamste doel was om de economie weer op gang te helpen in landen die zich al ver hadden ontwikkeld op industrieel gebied. Dit was voor conservatieven belangrijk omdat zij de Verenigde Staten het liefst zo minimaal mogelijk zagen interveniëren in andere delen van de wereld. De voorwaarden die gesteld werden door de Verenigde Staten maakten het aanbod van Marshall uitnodigend voor heel Europa, inclusief de Sovjet-Unie. Het Marshallplan zou het verdelingsproces in Europa zeker niet mogen versnellen.⁵ Arkes maakt het achterhalen van het nationale belang van de

⁴ Frank Inklaar, *Van Amerika geleerd. Marshall-hulp en kennisimport in Nederland* (Den Haag 1997) 32.

⁵ Hadley Arkes, *Bureaucracy, the Marshall Plan, and the national interest* (Princeton 1972) 3.

Verenigde Staten concreet door te onderzoeken aan de hand van de besluitvorming omtrent het Marshallplan.⁶ Dit plan geeft volgens hem de connectie aan tussen het belang van een natie bij het buitenlandse beleid en het karakter van het politieke regime enerzijds, en de vorm van bureaucratie anderzijds.

In 1976 werd opnieuw een invloedrijk boek gepubliceerd over het Marshallplan en het ontstaan ervan. De schrijver, John Gimbel, beargumenteert in *The origins of the Marshall Plan* dat het geen concreet plan betrof. Amerikaanse beleidsmakers maakten slechts een serie van pragmatische bureaucratische beslissingen. In deze uitgebreide studie komt voornamelijk de situatie in Duitsland aan bod. Gimbel verwijt zowel traditionalistische als revisionistische historici dat zij de Duitse kwestie op onhistorische wijze hebben behandeld. Historici hebben te veel gezocht naar een Amerikaans initiatief in de Koude Oorlog, terwijl dit voor de beleidsmakers destijds niet de reden was om een Europees herstelprogramma op te stellen. De belangrijkste hypothese van het boek is dat het Marshallplan ontworpen werd om het Duitse economisch herstel te verzekeren zonder Europeanen of Amerikanen voor het hoofd te stoten. In zowel Europa als de Verenigde Staten bestond namelijk grote verdeeldheid over de Duitse kwestie. Landen die het zwaarst door de oorlog waren getroffen zagen Duitsland voorlopig liever in een zwakke positie. De Verenigde Staten wilden een economisch sterk Duitsland, omdat dit de grootste afzetmarkt in Europa zou worden voor Amerikaanse producten en bovendien zou voorkomen dat opnieuw een voedingsbodem ontstond voor extreem rechtse of communistische groeperingen. Door een programma te bedenken voor heel Europa, werd het Duitse herstel politiek acceptabel gemaakt.⁷ Dankzij de weigering van de Sovjet-Unie om deel te nemen werd het plan een vrijwel geheel West-Europese aangelegenheid. Zuid-Europese landen als Italië en Griekenland ontvingen ook Marshallhulp en werden hiermee eveneens onderdeel van het Westerse blok.

1.3.2 Tussen traditionalisme en revisionisme

Een belangrijk twistpunt in dit stuk geschiedenis is wat de intentie van de Verenigde Staten was, toen het de hulp aan heel Europa aanbood. Traditionalistische historici als Hadley Arkes twijfelden niet aan de oprechtheid van de Amerikaanse bedoelingen, toen deze ook de Sovjet-Unie betrokken in de ontwikkeling van een Europees herstelprogramma. De beleidsmakers hadden niet verwacht dat de Sovjet-Unie in zou gaan op het aanbod van de Verenigde Staten, maar dat nam de goede bedoelingen van het voorstel niet weg.⁸ Revisionistische historici daarentegen zagen het Marshallplan voornamelijk als verlengstuk van de Truman doctrine, met als belangrijkste doel een politiek en economisch blok op te zetten om de Sovjet-Unie in te dammen en communisme in West-Europa de kop in te drukken.

⁶ Arkes, *Bureaucracy, the Marshall Plan, and the national interest* 6.

⁷ Gimbel, *The Origins of the Marshall Plan* 4.

⁸ William C. Cromwell, 'The Marshall non-plan, congress and the Soviet Union', *Western political quarterly* 32:4 (1979) 422.

Sommige revisionisten gingen verder en bepleitten dat het Marshallplan zo was ontworpen, dat de Sovjet-Unie het nooit zou accepteren. Het aanbod aan de Sovjet-Unie en Oost-Europa was volgens hen een knap staaltje diplomatie.⁹ Hier heeft de historicus William C. Cromwell onderzoek naar gedaan. In zijn artikel 'The Marshall non – Plan, congress and the Soviet Union', verschenen in de 1979 in de *Western political quarterly*, bespreekt hij de intentie van de Amerikaanse beleidsmakers met het Marshallplan. Hadden de traditionalisten of de revisionisten gelijk? Was het aanbod van de Marshallhulp aan heel Europa oprecht, maar werd het niet aangenomen door de Sovjet-Unie? Of was het wellicht een tactische zet van de Verenigde Staten om niet verweten te kunnen worden dat zij de scheiding in Europa hadden veroorzaakt? Cromwell concludeert dat de revisionistische visie door zijn onderzoek ondersteund wordt. Hij voegt een belangrijk nieuw element toe aan deze visie. De voorwaarden voor deelname aan het Marshallplan waren niet ontworpen om de afwijzing door de Sovjet-Unie zeker te stellen, maar om afwijzing door het Amerikaanse congres te voorkomen. Het Marshallplan moest niet teveel overeenkomen met de Truman doctrine, zodat de Verenigde Staten niet verantwoordelijk konden worden gehouden voor de verdergaande scheiding van Europa.¹⁰ Het was voor alle onderhandelaars van te voren duidelijk dat aan de onderhandelingen tussen Oost en West grenzen zaten. De vraag wie de blaam trof voor het vastlopen van de onderhandelingen is daarom, volgens Cromwell, irrelevant.¹¹

Dit genuanceerde standpunt werd niet gedeeld door Alan S. Milward, een revisionist pur sang. In 1984 verscheen zijn invloedrijke boek, *The reconstruction of western Europe 1945 – 1951*. Deze studie, die het historiografisch debat over het Marshallplan een nieuwe wending gaf, was zeer kritisch over de Marshallhulp. De belangrijkste argumentatie in dit boek, was dat de economische catastrofe die Europa volgens Marshall tijdens en na de Tweede Wereldoorlog had getroffen, niet bestond. Milward verklaarde dit aan de hand van de vraag waarom het Europese herstel na de Tweede Wereldoorlog zoveel succesvoller verliep dan na de Eerste Wereldoorlog. Dit succes was volgens hem te danken aan de politieke reconstructie van Europa. Hierdoor was onderlinge economische afhankelijkheid ontstaan, waar de afzonderlijke Europese landen van profiteerden. Het Marshallplan versterkte de reeds bestaande economische bloei, die in 1945 al van start was gegaan. De Europese landen zouden ook zonder Amerikaanse hulp met succes opnieuw opgebouwd zijn na de oorlog. Het dollartekort dat dreigde te ontstaan werd efficiënt opgelost met de Marshallhulp, maar het idee dat het de enige juiste oplossing zou zijn was volgens hem onjuist.¹²

Dit beeld werd genuanceerd door Michael J. Hogan. In *The American historical review* verscheen in 1985 zijn artikel 'American Marshall planners and the search for a European neocapitalism'. Hogan analyseerde in dit artikel het Amerikaanse neo-kapitalisme aan de hand van het

⁹ Cromwell, 'The Marshall non-plan' 423.

¹⁰ Cromwell, 'The Marshall non-plan' 442.

¹¹ Cromwell, 'The Marshall non-plan' 443.

¹² Alan S. Milward, *The reconstruction of western Europe 1945 -1951* (London 1984) xv.

Marshallplan. De nieuwe vorm van kapitalisme bestond uit de organisatie van het internationale systeem, integrerende economieën tot één markt en de vermenging van publieke en private macht. Met het Marshallplan trachtten Amerikaanse beleidsmakers Europa om te buigen naar deze vorm van kapitalisme. De handel moest worden geliberaliseerd en de nationale valuta inwisselbaar worden gemaakt. Met deze en diverse andere aanpassingen aan het economische systeem hoopten de Amerikanen een geïntegreerde Europese markt te creëren, die de macht van Duitsland kon absorberen, de levensstandaard kon verhogen, de productiviteit kon versterken en daarmee herstel en veiligheid in Europa kon garanderen.¹³ Hogan is in tegenstelling tot Milward overtuigd dat de economische situatie in Europa in 1947 verslechterde. Het Marshallplan was daarom een geschikte oplossing voor West-Europa, dat verenigd en met nieuwe vitaliteit uit de puinhopen van de oorlog kon oprijzen. Hier kwam bijvoorbeeld in 1951 de Europese Commissie voor Kolen en Staal uit voort.¹⁴

De boodschap van Imanuel Wexler kwam overeen met die van Hogan. In 1983 werd een studie van Wexler gepubliceerd, dat het Marshallplan vanuit een andere invalshoek beschreef. Uit de titel blijkt dat deze herziening vanuit economisch perspectief geschreven was. Hoewel het Marshallplan veelal werd gezien als een instrument van het Amerikaanse buitenlandbeleid, was het hoofdzakelijk een economische onderneming. Deze onderneming bestond uit een substantiële verplaatsing van Amerikaanse middelen naar een groep Europese landen, om bepaalde economische doelen binnen een vastgestelde tijd te kunnen bereiken. Vanuit dit perspectief gezien, keek Wexler op het Marshallplan terug door de specifieke doelen van de organisatoren te bestuderen, en vervolgens te controleren of deze doelen daadwerkelijk werden bereikt.¹⁵ De economische stabiliteit van Europa zou eveneens de politieke kracht geven om het communisme te weerstaan.

1.3.3 Van revisionisme tot postrevisionisme

Een jaar na het genuanceerde artikel van Hogan verscheen een artikel van historicus Geir Lundestad in het *Journal of peace research*. In dit artikel, 'Empire by invitation?' trachtte Lundestad twee stellingen te bewijzen. Ten eerste, dat de Amerikaanse expansie vlak na de Tweede Wereldoorlog veel opvallender was dan die van de Sovjet-Unie. Ten tweede, dat de Amerikaanse supermacht kon ontstaan door de uitnodiging van West-Europese landen tot expansie. In de wetenschappelijke literatuur werd voorheen naar traditionalistische gewoonte de expansie van de Sovjet-Unie benadrukt. De drang om Oost-Europa te domineren, zijn invloed in Noord-Korea en het communistisch worden van China waren allemaal tekenen van uitbreiding van het Sovjetimperium. Deze verklaring voor het ontstaan van de Koude Oorlog was volgens Lundestad echter te eenzijdig. De invloed van de eveneens expanderende Verenigde Staten was wereldwijd voelbaar terwijl de Sovjet-Unie buiten de eigen

¹³ Michael J. Hogan, 'American Marshall planners and the search for a European neocapitalism', *The American historical review* 90:1 (1985) 45.

¹⁴ Hogan, 'American Marshall planners' 72.

¹⁵ Imanuel Wexler, *The Marshall Plan revisited. The European Recovery Program in Economic Perspective* (Connecticut 1983) xi.

grenzen nauwelijks meetelde. Stalin moest bovendien altijd dwang en geweld gebruiken om de invloed van de Sovjet-Unie te laten gelden. De Verenigde Staten daarentegen werden uitgenodigd door West-Europese landen om een actieve rol te spelen op zowel militair als economisch gebied.¹⁶ Direct na de Tweede Wereldoorlog waren de Verenigde Staten de sterkste macht ter wereld. Industrie en infrastructuur waren intact gebleven en de Verenigde Staten hadden de grootste en sterkste economie ter wereld. Daarnaast waren Amerikaanse wetenschappers erin geslaagd de atoombom te ontwikkelen. De Verenigde Staten verkeerden in een oppermachtige positie.¹⁷ Het leek vanzelfsprekend om een internationale oriëntatie te houden en niet terug te keren naar de isolationistische periode van voor de oorlog. Nu het niet langer tot de mogelijkheden behoorde om de unieke positie van de Verenigde Staten te bewaren, achtten de meesten Amerikanen het als hun taak om de wereld democratie en gerechtigheid te brengen.¹⁸

Het tweede argument van het artikel van Lundestad betrof de expansie van de Verenigde Staten. De tweedeling in traditionalisme en revisionisme kwam hier opnieuw naar voren. De traditionalistische verklaring van de expansie was dat in zowel de Verenigde Staten als in West-Europa de behoefte bestond om de democratie te beschermen. Het revisionisme benadrukte de behoefte van de kapitalistische Verenigde Staten aan afzetmarkten en gebieden om in te investeren. Een derde stroming, waar Lundestad zichzelf toe rekende, was het postrevisionisme. Binnen deze stroming bestonden uiteenlopende argumenten voor de expansie van de Verenigde Staten. Een belangrijke aanname die in deze stroming wordt gedaan is dat een grootmacht altijd expandeert, ongeacht de politieke of economische ideologie. Lundestad gaat er daarom van uit dat de Verenigde Staten belangrijke economische, politieke en strategische motieven hadden om een dergelijke uitgebreide rol aan te nemen op het wereldtoneel.¹⁹ In verband met de Marshallhulp neemt Lundestad hetzelfde standpunt in als bijvoorbeeld Hogan, namelijk dat de economische situatie in Europa zeer slecht was. In de meeste Europese landen bestond een wanhopige behoefte aan economische assistentie. Omdat hier in feite maar een bron voor beschikbaar was, de Verenigde Staten, werden deze uitgenodigd om hulp te brengen.²⁰ Van juli 1945 tot juni 1947 ontving West-Europa gemiddeld meer economische hulp van de VS dan later tijdens het Marshallplan gegeven zou worden. In deze periode ontving Oost-Europa ook financiële steun, maar aanzienlijk minder dan West-Europa. Volgens Lundestad gebeurde dit omdat de Verenigde Staten niet bereid waren veel assistentie te bieden aan landen die gedomineerde werden door de Sovjet-Unie. Lundestad besteedt niet veel aandacht aan de

¹⁶ Geir Lundestad, 'Empire by invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952' *Journal of peace research* 23:3 (1986) 263.

¹⁷ Lundestad, 'Empire by invitation?' 264.

¹⁸ Lundestad, 'Empire by invitation?' 265.

¹⁹ Lundestad, 'Empire by invitation?' 268.

²⁰ Lundestad, 'Empire by invitation?' 269.

afwijzing van de Sovjet-Unie van de Marshallhulp. De conferentie in Parijs liep vast omdat de Britten, Fransen en Russen het niet eens konden worden over een algemeen Europees herstelprogramma.²¹

1.3.4 Terug naar traditionalisme en nuance

Charles P. Kindleberger was betrokken bij het ontstaan van het Marshallplan. Hij werkte destijds bij het State Department als hoofd van de divisie Duitse economische zaken. In het in 1987 verschenen werk *Marshall Plan Days* zijn de essays die hij over het plan heeft geschreven gebundeld.²² Drie fundamentele beweringen komen in dit boek naar voren. Het eerste standpunt is dat het plan hoofdzakelijk ontstond vanwege economische overwegingen. Ten tweede is hij van mening dat Marshall in alle ernst de hulp aan de Sovjet-Unie heeft aangeboden. Het was een nieuwe poging om de bedoelingen van Stalin met Europa te testen. Het argument dat Marshall het politieke spel slim had gespeeld door de Sovjet-Unie hulp aan te bieden onder voorwaarden die nooit zouden worden geaccepteerd, wordt weerlegd door Kindleberger.²³ Het laatste belangrijke aspect van *Marshall Plan Days* is de vraag of Europa de Marshallhulp echt nodig heeft gehad om economisch te herstellen. Het antwoord van Kindleberger hierop is, in tegenstelling tot wat andere auteurs zoals Milward hebben beweerd, dat de hulp inderdaad nodig was. Traditionalist Kindleberger benadrukt hoofdzakelijk het belang van het Marshallplan. De argumenten van revisionistische historici als Gimbel noemt hij niet overtuigend en niet te rijmen met zijn herinneringen.²⁴

De meest genuanceerde visie op het herstelprogramma is waarschijnlijk die van Michael J. Hogan, die na het eerder genoemde artikel ook een boek publiceerde over de Marshallhulp. *The Marshall Plan. America, Britain and the reconstruction of Western Europe, 1947-1952* verscheen in 1987. Hogan bespreekt vooral de Anglo-Amerikaanse betrekkingen. De belangrijkste conclusie is onder andere dat Groot-Brittannië niet teveel Europese integratie wilde om haar onafhankelijkheid veilig te stellen. Daarnaast was het Marshallplan succesvol als programma om de inflatie te controleren, de productie te herstellen en de handel te doen herleven. De snelheid waarmee de Europese productie weer op gang werd gebracht was niet, zoals revisionist Milward al opmerkte in zijn *The reconstruction of Western Europe 1945-1951*, volledig te danken aan het Marshallplan. Hogan weerlegt de argumenten van het revisionisme niet volledig, maar brengt nuancering aan in de beweringen van bijvoorbeeld Milward. Hij noemt het revisionisme een gezonde correctie op vroegere lofzangen over het Marshallplan. Het ‘analytische gegoochel’ waarmee deze correctie tot stand komt, leidt echter tot conclusies die net zo ongenueanceerd zijn als de traditionele visie.²⁵ De

²¹ Lundestad, ‘Empire by invitation?’ 269.

²² Charles P. Kindleberger, *Marshall Plan Days* (Londen 1987) ix.

²³ Kindleberger, *Marshall Plan Days* 100.

²⁴ Kindleberger, *Marshall Plan Days* 157.

²⁵ Michael J. Hogan, *The Marshall Plan. America, Britain and the reconstruction of Western Europe, 1947-1952* (Cambridge 1987) 431.

betalingproblemen die de Europese landen stuk voor stuk hadden zouden niet zijn opgelost door minder te importeren vanuit de Verenigde Staten. Dit had geleid tot problemen in de zich herstellende landen, geregeerd door veelal fragiele coalities. Het niveau van consumptie was al dermate laag dat vermindering hiervan tot sociale onrust zou hebben geleid. Het revisionisme is, ervan uitgaande dat het Marshallplan slechts bedoeld was om Europa klaar te stomen voor het internationaal kapitalisme, te ruw in zijn beoordeling van de Amerikaanse politiek.²⁶ Hogan zoekt de middenweg tussen traditionalisme en revisionisme. Het Marshallplan zou niet opgehemeld moeten worden, maar bracht wel degelijk essentiële hulp aan Europa.²⁷ Maier noemt Hogan in zijn recensie van de studie daarom een transrevisionist.²⁸ Het bracht voordelen met zich mee als de oplossing voor de Duitse kwestie, de indamming van de Sovjet expansie, de stabilisatie van de politiek, de opleving van de productie en het proces van Europese integratie. Op basis van deze kwesties moet het Marshallplan volgens Hogan worden beoordeeld als een van de meest succesvolle acties van de Verenigde Staten op het gebied van buitenlandse zaken in vreedstijd.²⁹

In 1992 publiceerde David W. Ellwood een studie die hier in veel opzichten bij aansloot. Het boek behandelde de relatie tussen West-Europa en de Verenigde Staten tijdens de naoorlogse wederopbouw. Het doel van dit werk was om een nieuwe synthese van de belangrijkste diplomatieke, strategische en economische ontwikkelingen in het decennium na de oorlog te presenteren. In de Verenigde Staten werd verwacht dat de Amerikaanse politieke, sociale, economische en culturele waarden tegelijk met het Marshallplan zouden worden overgenomen in Europa. Het Europees Herstelprogramma ontwikkelde zich daardoor van economisch hulpprogramma naar een voorbeeld van de Amerikaanse manier van leven. Tegelijk was het een krachtig wapen in de Koude Oorlog.³⁰ Volgens Ellwood bestond er altijd een spanning in de activiteiten van het Marshallplan. Op de korte termijn waren de doelen van het plan veelal anticommunistisch van aard. Op de lange termijn was de Amerikaanse economische aanpak van de problemen in Europa juist de belangrijkste drijfveer. Tezamen zorgden deze factoren voor het succes van het Marshallplan op zowel het ideologische, het psychologische als het economische vlak.

1.3.5 De Marshallhulp in Nederland

Over de Marshallhulp in Nederland werd in 1987 door Pierre van der Eng gepubliceerd. Hij toonde met zijn onderzoek aan dat het in Nederland heersende beeld over het Marshallplan bijgesteld diende te worden. De ontvangst van de Marshallhulp in Nederland werd algemeen gezien als één van de

²⁶ Charles S. Maier, 'Review: American visions and British interests: Hogan's Marshall Plan', *Reviews in American history* 18:1 (1990) 103.

²⁷ Hogan, *The Marshall Plan* 440.

²⁸ Maier, 'Review: Hogan's Marshall Plan' 102.

²⁹ Hogan, *The Marshall Plan* 445.

³⁰ David W. Ellwood, *Rebuilding Europe. Western Europe, America and postwar reconstruction* (New York 1992) 161.

belangrijkste oorzaken voor de snelle economische ontwikkeling na de Tweede Wereldoorlog. Van der Eng benadrukte dat de Marshallhulp in Nederland zorgde voor economische liberalisering. Hierdoor richtte Nederland zich automatisch naar de Verenigde Staten. De Nederlandse regering heeft aldus nooit een fundamentele politieke keuze moeten maken tussen het Sovjetblok en de Verenigde Staten.³¹ De Marshallhulp was in eerste instantie een middel tot economisch herstel. Dat doel kon worden bereikt door samenwerking tussen Nederland en de Verenigde Staten. Naarmate de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten verder van elkaar verwijderd raakten, werd het echter meer een garantie tegen het gevreesde communisme. De Nederlandse regering stelde deze karakterverandering niet ter discussie, omdat het de Marshallhulp had geaccepteerd uit pragmatische, en niet uit principiële overwegingen.³² Het zou de economische groei kunnen versterken en Nederland zou vooral baat hebben bij Europese samenwerking. De politieke perspectieven die verbonden waren aan het programma werden breed gedragen in de samenleving vanwege het overtuigende anticommunisme in alle zuilen.³³ Pragmatisch handelen om een hoger welvaartspeil te bereiken betekende de aanvaarding van de Marshallhulp en nauwe betrekkingen met de Verenigde Staten.

Tien jaar later verschenen diverse publicaties over de Marshallhulp, waaronder een studie van Richard T. Griffiths, vanwege het vijftigjarig bestaan ervan. In deze studie werd een lofzang gehouden over de voordelen van het herstelprogramma voor Europa. De politieke bedoelingen van het Marshallplan bleven beperkt tot het indammen van het communisme. De scheiding van Europa was geen bedoeld gevolg van de bedenkers van het programma. Dit had Marshall in zijn rede expliciet verwoord. Het vertrek van de Sovjetdelegatie uit Parijs was niet de verantwoordelijkheid van Frankrijk, Groot-Brittannië of de Verenigde Staten, maar was te wijten aan de houding van de Sovjet-Unie zelf.³⁴ Met de herdenking van vijftig jaar Marshallhulp leek het traditionalisme zich in ere te hebben hersteld.

In 1997 werd ook *Van Amerika geleerd. Marshall-hulp en kennisimport in Nederland*, het proefschrift van Frank Inklaar, uitgebracht. Hij schreef dit naar aanleiding van onderzoek over enkele aspecten van de Marshallhulp, vooral het Technical Assistance-Programme. De TA was bedoeld om succesvolle Amerikaanse methoden en technieken uit diverse sectoren aan Europeanen te leren. Inklaar richtte zich met name op dit aspect van de Marshallhulp in Nederland, dat werd uitgevoerd door studiereizen vanuit Nederland naar de Verenigde Staten te organiseren. Om de studiereizen in de context te kunnen plaatsen behandelde hij de achtergrond, de inhoud en de werking van het programma.³⁵ Inklaar was positief over de economische effecten die het plan heeft gehad in Nederland. Zonder de hulp zou het herstel daar aanzienlijk langer hebben geduurd. In hoeverre de

³¹ Pierre van der Eng, *De Marshall-hulp. Een perspectief voor Nederland- 1947-1953* (Houten 1987) 241.

³² Van der Eng, *De Marshall-hulp* 242.

³³ Van der Eng, *De Marshall-hulp* 245.

³⁴ Richard T. Griffiths, Peter A. Schregardus, Gerard J. Telkamp en Laurien W.M. Timmermans, *Van strohalm tot strategie. Het Marshall-plan in perspectief* (Assen 1997) 30.

³⁵ Inklaar, *Van Amerika geleerd* 17.

Marshallhulp onmisbaar was in heel Europa, liet hij achterwege.³⁶ Het proefschrift voegde aan de bestaande visies op het Marshallplan geen nieuwe toe.

1.3.6 De Koude Oorlog, Duitsland en het Marshallplan

In 1990 werd in het *Journal of peace research* een publicatie van Michael Cox geplaatst. In dit artikel, 'From the Truman doctrine to the second superpower détente: the rise and fall of the Cold War' besprak Cox het ontstaan van de Koude Oorlog en de periodes van ontspanning die zich voor hebben gedaan. Het begin van het artikel is echter ook relevant voor het historiografische debat over de Marshallhulp omdat het de spanning tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie bespreekt. Waarom zagen de Verenigde Staten de Sovjet-Unie na de Tweede Wereldoorlog als een bedreiging, terwijl het land door de oorlog juist zeer verzwakt was?³⁷ De Verenigde Staten waren machtiger dan ooit door de economische basis die daar sinds de burgeroorlog was ontstaan. De Tweede Wereldoorlog had een nieuwe industriële revolutie ontketend, die ervoor zorgde dat de Verenigde Staten koploper werden op vrijwel ieder technisch gebied. De enige staat die de capaciteit zou hebben om te rivaliseren met de Verenigde Staten, was de Sovjet-Unie. Dit was echter alleen theoretisch gezien waar. Cox geeft hiervoor drie argumenten. Ten eerste had de Tweede Wereldoorlog het Bruto Nationaal Product van de Verenigde Staten doen stijgen, terwijl de economische situatie in de Sovjet-Unie steeds slechter werd. Ten tweede was de militaire macht van de Sovjet-Unie veel kleiner dan het leek en bezat het geen atoomwapens. Tenslotte was de Sovjet-Unie geen zelfverzekerde staat. De economie draaide slecht en de bevolking was uitgeput door de oorlog, wat zorgde voor een sfeer van grote ontevredenheid in de Sovjet-Unie. In Oost-Europa moest het communisme overeind gehouden worden, wat niet zonder slag of stoot ging. Buiten de eigen invloedssfeer stond de Sovjet-Unie tegenover de Verenigde Staten, die op ieder gebied oppermachtig leken te zijn geworden.³⁸ Deze argumenten toonden aan dat van de Sovjet-Unie geen serieuze dreiging uitging in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog. De vraag rijst dan, waarom gedroegen Westerse politici zich alsof dit wel het geval was? Het traditionalisme wees op de agressiviteit van de Sovjet-Unie, waardoor de schuld volledig in Russische schoenen kon worden geschoven.

Uit ontevredenheid over dit eenzijdige antwoord is onder historici een levendig debat ontstaan over de ware oorzaak van het ontstaan van de Koude Oorlog.³⁹ Een visie hierop, ontstaan uit de International Relations Theory, was dat het conflict ontstond door een misvatting van zowel de Sovjet-Unie als de Verenigde Staten. Beide partijen wantrouwden de ander ten eerste, gebaseerd op

³⁶ Inklaar, *Van Amerika geleerd* 30.

³⁷ Michael Cox, 'From the Truman doctrine to the second superpower détente: the rise and fall of the Cold War', *Journal of peace research* 27:1 (1990) 25.

³⁸ Cox, 'The rise and fall of the Cold War' 26.

³⁹ Cox, 'The rise and fall of the Cold War' 26.

ervaringen van voor de oorlog en angsten van na de oorlog. Hierdoor werd het bondgenootschap snel verbroken en werden de twee machten tegenstanders. Een tweede visie was dat het Westen de neiging had een parallel te trekken tussen nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie. Stalin werd gezien als de tweede Hitler en hierdoor werd de Sovjet-Unie in een veel kwader daglicht gesteld dan anders het geval was geweest. Een derde visie was dat de cultuur van de Verenigde Staten zo antiradicaal en anticommunistisch was, dat alles wat de Sovjet-Unie gedaan zou hebben verkeerd opgevat zou zijn door de Amerikanen. De meest kritische visie op het ontstaan van de Koude Oorlog was die van de revisionisten. Het conflict was volgens deze stroming een direct gevolg van de weigering van de Verenigde Staten om de macht van de Sovjet-Unie als gerechtvaardigd te zien. Het Amerikaanse ideaalbeeld van een liberale, democratische wereld kon niet gerijmd worden met het socialisme van de Sovjet-Unie. Om de eigen ambities te legitimeren werd de Sovjet-Unie door Amerikaanse politici continu geschetst als een gevaarlijke grootmacht. Daarnaast werd gesuggereerd dat de Sovjet-Unie verantwoordelijk was voor de verslechterde verhouding tussen de twee landen na 1945. De Verenigde Staten moesten wel defensief handelen om zichzelf te beschermen.⁴⁰

De belangrijkste toevoeging van Cox aan het historiografisch debat was zijn visie op het Marshallplan en de integratie van Europa. Net als Kindleberger en Hogan was hij overtuigd van de economische malaise in Europa vlak na de Tweede Wereldoorlog. Het Marshallplan was in zijn ogen een dekmantel om West-Europa in politiek en economisch opzicht zoveel mogelijk te doen lijken op de Verenigde Staten. De Duitse historici Charles Maier en Günter Bischof voegen hieraan toe dat het Europese herstelprogramma net als West-Duitsland ontstond onder druk van de Koude Oorlog. Ze waren beide het bewijs van de verdeling van Europa. In 1991 verscheen van hun hand het boek *The Marshall Plan and Germany. West German development within the framework of the European Recovery Program*, een bundel essays van diverse auteurs over het Marshallplan. Alle artikelen gaan over het Marshallplan in verband met de situatie in Duitsland. De bezettingsmachten verschilden dusdanig van mening over de toekomst van Duitsland dat dit land niet politiek en economisch herenigd kon worden. Het Marshallplan leek een goede oplossing te bieden voor dit probleem.⁴¹ Hierdoor werd de vorming van twee Duitse staten echter versterkt. De kloof die tussen West- en Oost-Europa begon te ontstaan werd zodoende verdiept door het Marshallplan. Omdat de studie meerdere auteurs bevat, zijn twee afwijkende visies op het Marshallplan te ontdekken. De bijdragen van Werner Abelshausen en Alan S. Milward zijn revisionistisch van aard. Ook zonder steun van de Verenigde Staten was de economie volgens hen weer tot bloei gekomen, zij het langzamer.⁴² In de essays van Kindleberger, Buchheim en Borchardt werd gereageerd op deze negatieve beoordeling van het Marshallplan. Zij benadrukten het belang van het programma voor de Europese wederopbouw in het algemeen en de beslissende rol die het programma speelde bij de oplossing van het dollartekort in het

⁴⁰ Cox, 'The rise and fall of the Cold War' 27.

⁴¹ Maier, *The Marshall Plan and Germany* 3.

⁴² Maier, *The Marshall Plan and Germany* 34.

bijzonder.⁴³ Maier noemt zichzelf een revisionist maar benadrukt de waarde van beide stromingen. De criteria die werden gebruikt om tot conclusies te komen, waren voor beide stromingen namelijk anders.

De Koude Oorlog en de situatie in Duitsland zijn eveneens uitvoerig onderzocht door historicus John Lewis Gaddis. Hij schreef het werk *'We Now Know'* over de Koude Oorlog in 1997, in een periode dat meer bronnen beschikbaar waren gesteld. Gaddis behandelde het Marshallplan uiteraard ook. Hoewel hij het terecht achtte dat Marshall de meeste eer voor het programma had gekregen, zou Stalin ook als architect van het plan herinnerd moeten worden. Marshall en Stalin hadden in Moskou langdurige besprekingen gevoerd over de toekomst van Duitsland, echter zonder succes. Het was in deze periode dat Marshall zeer bezorgd raakte over de toekomst van Duitsland en West-Europa. Het product van zijn bezinning was het Marshallplan.⁴⁴ Gaddis legde de nadruk op de invloed van de Sovjet-Unie op het ontstaan van het Marshallplan, de Koude Oorlog en de scheiding van Europa.

Het Europees herstelprogramma oftewel de Marshallhulp is uitvoerig behandeld in de wetenschappelijke literatuur. Het debat samenvattend, is de belangrijkste scheiding die kan worden aangebracht in de verschillende visies, die tussen traditionalisme en revisionisme. In de jaren 1950 tot begin 1970 waren deze twee stromingen toonaangevend. Het Marshallplan was volgens de traditionalisten noodzakelijk geweest om de economische situatie in Europa te verbeteren en heeft daar het verschil gemaakt tussen armoede en welvaart. De revisionisten zwakken het belang van de Marshallhulp bij de wederopbouw af en benadrukken een andere reden om de Marshallhulp te geven. De voornaamste reden zou het indammen van communisme zijn geweest. Auteurs als Milward en Cromwell benadrukken de politieke belangen die de grootste rol zouden hebben gespeeld bij de totstandkoming van het Marshallplan. De nadruk werd vervolgens niet meer gelegd op het begin van de Koude Oorlog en de al dan niet verholde bedoelingen van de Verenigde Staten met het Marshallplan. In plaats daarvan werd het belang van de politieke en sociale stabiliteit in Europa met behulp van de economische groei die het Marshallplan mogelijk maakte benadrukt. De Marshallhulp werd verstrekt om Europa economisch te doen herstellen. De meningen zijn verdeeld over de politieke lading die het programma had. De resultaten van het Marshallplan staan ook ter discussie. Sommige auteurs zwakken het belang dat het plan heeft gehad voor de wederopbouw af, anderen benadrukken juist hoeveel positieve invloed heeft gehad. Tussen het traditionalisme en het revisionisme bestaat een groot grijs gebied, wat het historiografisch debat houdt.

1.4 Bronnen

⁴³ Maier, *The Marshall Plan and Germany* 35.

⁴⁴ John Lewis Gaddis, *We Now Know. Rethinking Cold War History* (Oxford 1997) 118.

Van de gebeurtenissen rondom het Marshallplan zijn talloze wetenschappelijke analyses verschenen. Ik heb getracht om de meest recente literatuur te gebruiken en heb zowel traditionalistische als revisionistische literatuur verwerkt, om een zo evenwichtig mogelijk beeld van het Marshallplan te kunnen creëren. Voor hoofdstuk drie, vier en vijf is gebruik gemaakt van primaire bronnen. Het grootste gedeelte hiervan was afkomstig uit het Roosevelt Studycenter in Middelburg. Hier is op microfilm een enorme hoeveelheid archiefmateriaal uit de National Archives te Washington beschikbaar. De microfilms stellen de onderzoeker in staat grote hoeveelheden archiefmateriaal te bekijken, waardoor tijd bespaard wordt vergeleken met het doorbladeren van tastbare documenten, en een groot aantal relevante stukken gelezen kan worden. De meeste documenten die voor dit stuk gebruikt zijn kwamen uit de archieven van het State Department in de Verenigde Staten. De besluitvorming van dit Amerikaanse ministerie is volledig gedocumenteerd en publiek toegankelijk. Van groot belang waren ook de archiefstukken van de Economic Coöperation Administration missie in Nederland. Deze stukken zijn verdeeld in twee bureaus en vijf afdelingen. De afdeling voorlichting, de Information Division, was van groot belang voor dit onderzoek. Om de reactie van de Nederlandse politiek te kunnen onderzoeken is gebruik gemaakt het digitale archief van de Staten-Generaal. Hier zijn de Eerste en Tweede Kamerstukken te vinden die betrekking hebben op het Marshallplan.

2 Het Marshallplan in breder perspectief

Op de volgende bladzijdes zal een algemene introductie van het onderwerp plaatsvinden. Hiermee zal worden verklaard hoe het plan tot stand kwam en wat het programma concreet betekende. Daarnaast zal worden verklaard wat de rol van de Verenigde Staten als geveer exact inhield en wat in de ontvangende landen met de hulp gebeurde. Hiermee zal antwoord worden gegeven op de eerste deelvraag, wat was de Marshallhulp? Daarnaast zal in dit hoofdstuk een paragraaf aan de ontwikkeling van de Koude Oorlog worden gewijd. Dit was een belangrijke ontwikkeling ten tijde van het Marshallplan en de twee historische ontwikkelingen kunnen dan ook niet los van elkaar worden gezien. De Koude Oorlog was de context waarin het Marshallplan werd ontwikkeld, en het Marshallplan speelde tegelijkertijd een belangrijke rol in de ontwikkeling van de Koude Oorlog.

2.1 Van wie kwam de hulp

In 1947 hield de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, George Catlett Marshall, een toespraak op de Harvard universiteit. In deze rede presenteerde hij het Marshallplan. De aanleiding voor de speech was de tijd die Marshall in maart 1947 doorbracht in Europa. De minister was geschokt over het trage herstel en de impasse rondom de kwestie Duitsland. Daarnaast vond hij dat in heel Europa de traditionele arbeidsverdeling tussen stad en platteland zoek was. De nationale economieën waren ineengestort en de bevolking leed honger. De Europese overheden werden hierdoor gedwongen om graan uit het buitenland te importeren met behulp van de dollarvoorraad, die echter zo goed als uitgeput was. Diezelfde dollars waren onontbeerlijk voor de wederopbouw van Europa. Zodra de voorraad uitgeput zou zijn, stond Europa zijns inziens een enorme crisis te wachten.⁴⁵ De grootste angst van Marshall was dan ook dat Europa onvoldoende kon herstellen van de oorlog en dat die situatie een ideale basis zou blijken voor het communisme.⁴⁶ Een Europa dat geen importen uit de Verenigde Staten meer kon betalen, zou dat land mee kunnen trekken in de malaise. De goederen die de Verenigde Staten naar Europa exporteerde waren van groot belang voor de Amerikaanse economie. Daarnaast zou een economische neergang in Europa kunnen betekenen dat de Sovjet-Unie haar invloedssfeer zou uitbreiden naar deze regio. In Italië en Frankrijk hadden de communistische partijen bijvoorbeeld al een grote aanhang gekregen. Zonder hulp zou de situatie zowel economisch, sociaal als politiek slechter worden.

Voordat Marshall zijn speech hield, was al een politieke boodschap door de Verenigde Staten verkondigd. President Truman had op 12 maart 1947 een rede gehouden die later bekend werd als de Truman doctrine. De aanleiding voor deze toespraak was het aanstaande vertrek van Groot-Brittannië uit Griekenland. In dat land werd een burgeroorlog uitgevochten tussen communisten en niet-

⁴⁵ http://www.oecd.org/document/10/0,3343,en_2649_201185_1876938_1_1_1_1,00.html 27-04-2010

⁴⁶ David Reynolds, *America, Empire of Liberty. A new history* (London 2009) 381.

communisten, waarbij de Britten meevochten tegen de communisten. De financiële situatie in Groot-Brittannië was echter onhoudbaar. De Tweede Wereldoorlog had zoveel gekost dat het de Britse regering het niet kon opbrengen om de uitputtende strijd in Griekenland te blijven voeren. De Verenigde Staten werd daarom om hulp gevraagd. Een enigszins ironische ontwikkeling in de geschiedenis, aangezien Groot-Brittannië in dezelfde periode trachtte een atoombom te ontwikkelen, zodat het land een onafhankelijke grootmacht kon blijven.⁴⁷ De Verenigde Staten besloten in te grijpen om te voorkomen dat Griekenland communistisch zou worden na het aanstaande vertrek van Groot-Brittannië. Dit werd bekend gemaakt in de rede van Truman. Het bleef echter niet bij Griekenland. Ook Turkije en alle andere landen die in hun vrijheid zouden worden bedreigd door totalitaire mogendheden, konden in de toekomst rekenen op bijval uit de Verenigde Staten, zo luidde de argumentatie van Truman.

Deze boodschap werd in Europa echter niet positief ontvangen, in tegenstelling tot de woorden van Marshall.⁴⁸ De laatstgenoemde benadrukte in zijn speech zoals gezegd de verwachte problemen met de economische ontwikkeling in Europa. In hoeverre zijn idee en de uitvoering daarvan, evenals de Truman doctrine, politiek bedoeld waren, zal verderop in dit stuk worden onderzocht. Niet alleen de rede van Truman was van invloed op de plannen van Marshall. Op 8 mei 1947 had onderminister van Buitenlandse Zaken, Dean Acheson, een toespraak gehouden. Hierin benadrukte hij dat Europa in de toekomst wellicht niet meer zou kunnen betalen voor Amerikaanse goederen als graan en katoen. Zijn toespraak was gebaseerd op het voorlopige rapport van een commissie die was ingesteld om een goedkope oplossing te bedenken voor een aantal ingewikkelde kwesties in Europa. Ten eerste behoorde hiertoe de rol die de Verenigde Staten van Groot-Brittannië moest overnemen in Griekenland. De tweede kwestie was het voorziene economische probleem in de rest van Europa. Tot slot vroeg de situatie in Duitsland om een structurele oplossing. Op dat moment werd Duitsland door vier landen bezet, waardoor het een grote kostenpost was voor de Amerikaanse belastingbetaler. Wellicht zou de commissie een oplossing kunnen bedenken die deze problemen tegelijk aanpakte. De commissie opperde het idee om Europa een gecoördineerd hulpprogramma aan te bieden. De Europese landen zouden meer samen moeten werken om dit programma efficiënt te laten verlopen, wat bevorderlijk zou zijn voor zowel de Europese als de Amerikaanse economie. Met het loslaten van protectionistische maatregelen zou de productiviteit in Europa sterk kunnen groeien.⁴⁹

Het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken herkende, kortom, meerdere ingewikkelde problemen in Europa, zo niet direct, dan wel in de nabije toekomst. Het meest urgente probleem was echter het dollartekort. De oplossing voor dit deviezenprobleem in Europa was hulp van de Verenigde Staten. Zij zouden met substantiële financiële bijdragen de vicieuze cirkel in Europa

⁴⁷ David W. Ellwood, *Rebuilding Europe. Western Europe, America and postwar reconstruction* (New York 1992) 68.

⁴⁸ Pierre van der Eng, *De Marshall-hulp. Een perspectief voor Nederland – 1947-1953* (Houten 1987) 12.

⁴⁹ Van der Eng, *De Marshall-hulp* 14.

kunnen doorbreken en het economisch herstel op gang brengen. Dit was voor zowel Europa als de Verenigde Staten van essentieel belang:

*“It is logical that the United States should do whatever it is able to do to assist in the return of normal economic health in the world, without which there can be no political stability and no assured peace.”*⁵⁰

Om de politieke stabiliteit, verzekerde vrede en economische gezondheid in de betrokken landen terug te brengen, zouden de Verenigde Staten Europa voorzien van de zaken die zij nodig had. Hier werden al in de speech van Marshall een aantal voorwaarden aan verbonden. Ten eerste zou het initiatief bij Europa moeten liggen. De Verenigde Staten zou wellicht kunnen voorzien in de behoeften die Europa had, maar dan zou vanuit Europa duidelijk gemaakt moeten worden waar precies behoefte aan was. De tweede voorwaarde die Marshall noemde was de samenwerking tussen de verschillende Europese landen. Zijn ideaalbeeld was een hulpprogramma dat door alle Europese landen samen zou worden bedacht en uitgevoerd. Deze Europese integratie zou bevorderlijk zijn voor de productiviteit in Europa. Dit was voor zowel de Amerikaanse als de Europese economie een positieve ontwikkeling. In de Verenigde Staten lag tot die tijd het productiviteitsniveau vele malen hoger omdat in Europa, volgens de Amerikanen omdat in Europa sprake was van verstarring en protectionisme. Integratie binnen Europa zou economische groei kunnen betekenen. Een gezamenlijk hulpprogramma zou het integratieproces kunnen bevorderen. Op het moment van Marshalls Harvardspeech bestonden echter nog geen concrete plannen voor een hulpprogramma. De titel Marshallplan, die het Europees Herstelprogramma later kreeg, doet ten onrechte vermoeden dat Marshall een uitgewerkt idee had om de wederopbouw van Europa te realiseren. In feite was het Marshallplan een serie bureaucratische en pragmatische beslissingen.⁵¹ In de Verenigde Staten moest Marshall omzichtig te werk gaan met de berichtgeving rondom het programma, om binnenlandse kritiek van de kiezer te voorkomen. Hij maakte daarom duidelijk dat de Verenigde Staten niet uit liefdadigheid een grote som geld aan Europa zou schenken. Wat de kiezers wel uit de speech moesten opmaken bleef onduidelijk. President Truman had daarom vier jaar nodig om het congres te overtuigen van de noodzaak tot het geven van Marshallhulp. De hulp kwam dan wel vrij snel op gang, het congres moest de hulp ieder jaar opnieuw goedkeuren en dit kostte Truman veel overredingskracht.

2.2 De verdeling van de hulp in Parijs

Een week na de speech op Harvard stuurde Marshall een bericht naar de regeringsleiders van Frankrijk, Italië, België en Nederland om te vragen welke hulp geboden kon worden uit technisch en

⁵⁰ http://www.oecd.org/document/10/0,3343,en_2649_201185_1876938_1_1_1_1,00.html 27-04-2010

⁵¹ Gimbel, *The Origins of the Marshall Plan* 277.

politiek opzicht.⁵² Kort daarop kregen alle Europese landen een uitnodiging voor een conferentie in Parijs. Hier zou besproken worden wat de Verenigde Staten aan hulp zouden kunnen bieden en hoe de landen zouden kunnen samenwerken om de wederopbouw van Europa tot stand te brengen. De Sovjet-Unie was ook uitgenodigd en stuurde een delegatie onder leiding van Molotov. Tijdens de besprekingen in Parijs werd echter duidelijk dat deelname aan het programma onder meer een vrije markteconomie vereiste. De Sovjet-Unie zou evenwel nooit aan deze gestelde voorwaarden kunnen en willen voldoen. De afgevaardigde ministers uit Frankrijk en Groot-Brittannië, Bidault en Bevin, hadden voor de datum van de officiële ontmoeting reeds afspraken gemaakt over werkgroepen voor kolen en staal. Molotov was hier niet over ingelicht. Hij deed een aantal voorstellen waarbij economische onafhankelijkheid behouden zou blijven. Deze voorstellen wezen Bidault en Bevin af, omdat ze nooit zouden worden goedgekeurd door de Verenigde Staten. De Sovjet-Unie kwam hierdoor in een geïsoleerde positie terecht.⁵³ De Sovjetdelegatie trok zich na de vastgelopen onderhandelingen uit de besprekingen terug. Vervolgens verbood de Sovjet-Unie participatie aan het plan van Marshall van de satellietstaten in Oost-Europa. De ideologie van de Sovjet-Unie was tegen het toelaten van buitenlandse ondernemers op eigen grondgebied. De economieën in de satellietstaten moesten net als in de Sovjet-Unie planeconomieën worden, wat niet zou kunnen als de Oost-Europese landen Marshallhulp zouden krijgen.⁵⁴

Dankzij de weigering van de Sovjet-Unie om deel te nemen aan het plan, werd het Europees Herstelprogramma een West-Europese aangelegenheid. Het vertrek van de Sovjet-Unie en de gevolgen daarvan blijven een bijzonder gegeven in de naoorlogse geschiedenis. Traditionalistische historici hebben dit de Sovjet-Unie aangerekend, revisionisten legden de schuld bij de Verenigde Staten. Deze zouden van tevoren hebben geweten dat de Sovjet-Unie de hulp zou weigeren. De Franse en Britse ministers Bidault en Bevin hebben echter ook bijgedragen aan het mislukken van de onderhandelingen met de Sovjet-Unie. Zij waren vroegtijdig op de hoogte gebracht van de Amerikaanse plannen om grootschalige hulp te bieden aan Europa. Hierbij was vermeld dat Europese samenwerking een belangrijke voorwaarde was voor deelname aan het programma. Het was de Franse en Britse ministers tevens duidelijk geworden dat ook zonder deelname van de Sovjet-Unie een oplossing zou worden bedacht voor het deviezentekort waar heel Europa mee kampte. Bevin en Bidault maakten daarom onderling al afspraken over kolen en staal waar ze de Sovjet-Unie niet van op de hoogte brachten. Toen de drie landen bijeen kwamen om het voorstel te bespreken, wezen de samenwerkende ministers de voorstellen van Molotov af.⁵⁵ Het vertrek van de Sovjet-Unie is niet te wijten aan een enkele persoon of aanleiding. Meerdere oorzaken leidden tot de terugtrekking van de Sovjet-Unie uit de besprekingen. Het gevolg was een verdere verwijdering tussen de twee

⁵² William C. Cromwell, 'The Marshall Non-Plan, Congress and the Soviet Union', *The Western Political Quarterly* 32:4 (1979) 428.

⁵³ Van der Eng, *De Marshallhulp* 63.

⁵⁴ Reynolds, *Empire of Liberty* 381.

⁵⁵ Van der Eng, *De Marshall-hulp* 63.

grootmachten. De bekoelde betrekkingen kunnen, afhankelijk van het standpunt in het historiografisch debat, aan zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie worden aangerekend.

De hulp werd verdeeld over zestien landen. Nederland ontving 1127 miljoen dollar, een relatief groot bedrag.⁵⁶ Het grootste gedeelte, ruim een kwart van het totale bedrag, ging naar Groot-Brittannië. Ook Frankrijk ontving, met een vijfde van alle beschikbare hulp, een ruime hoeveelheid. West-Duitsland, dat nog bezet gebied was, kreeg tien procent van alle beschikbare hulpmiddelen. Met beschikbare middelen als geld, goederen, levensmiddelen en grondstoffen zou de economie weer op gang kunnen worden gebracht. Van de hulp bestond twintig procent uit een lening, tachtig procent was een gift. Voor West-Duitsland was het politieke gebaar dat de Verenigde Staten maakten door hen de hand te reiken echter vele malen belangrijker dan het exacte bedrag aan geboden hulp. Na de Eerste Wereldoorlog was door middel van de Vrede van Versailles immers een gigantisch bedrag van de Duitsers gevraagd. In plaats van een Versailles in het kwadraat, werd nu juist hulp geboden.⁵⁷

2.3 Het plan

Naar aanleiding van de toespraak op Harvard werd de Organisation for European Economic Cooperation (OEEC) opgericht. Deze organisatie zou de verdeling van de hulpgoederen controleren en verder werken aan een gezamenlijk hulpprogramma. De reeks beslissingen, die samen het Marshallplan zouden gaan heten, leidde tot een bedrag van circa dertien miljard dollar, te besteden aan hulp in West-Europa. Deze economische hulp zou vooral gaan bestaan uit Amerikaanse kennis en producten.⁵⁸ De reeds genoemde voorwaarde van samenwerking tussen de Europese landen bleek lastig te realiseren. Ieder afzonderlijk land hechtte meer waarde aan de eigen nationale belangen dan aan het gezamenlijke doel van Marshallhulp. In 1947 ontstond onder grote druk van de Verenigde Staten uiteindelijk toch het Europees Herstelplan. Op 2 april 1948 werd het voorstel definitief aangenomen. In de Verenigde Staten werd de Economic Coöperation Act aangenomen, een nieuwe wet die het verstrekken van de hulp mogelijk maakte. Deze hulp zou worden uitgevoerd door de Economic Cooperation Administration. In ieder hulpontvangend land werd een 'ECA country mission' gevestigd als onderdeel van de reeds bestaande Amerikaanse ambassade. De voorwaarden voor het ontvangen van de Marshallhulp werden in de ECA-wet opgenomen. Tot deze voorwaarden behoorden verhoging van de productie, stabilisatie van de nationale valuta, samenwerking met andere landen om de handelsbarrières te verlagen, de eigen reserves optimaal te gebruiken in het kader van het Europees Herstelprogramma, het verhandelen van de in Europa benodigde grondstoffen uit de Verenigde Staten niets in de weg leggen, een speciale tegenwaarderekening openen, ieder kwartaal rapporteren over de ontvangen hulp, alle gewenste informatie aan de Verenigde Staten verstrekken en

⁵⁶ <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Marshallplan/ernstig.html> 28-04-2010

⁵⁷ <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Marshallplan/vriendschap.html> 28-04-2010

⁵⁸ Bert Altena en Dick van Lente, *Vrijheid & Rede. Geschiedenis van Westerse samenlevingen 1750-1989* (Hilversum 2006) 292.

ten slotte het opstellen van een schema met goederen die voor de Verenigde Staten beschikbaar gesteld zouden worden.⁵⁹ De Nederlandse ECA-missie werd opgezet door A. Valentine. In 1949 werd hij vervangen door C.E. Hunter. De top van de ECA was voor een groot deel afkomstig uit het Amerikaanse bedrijfsleven. Hunter was bijvoorbeeld directeur van de New York Trust Company, een kredietverstrekende bank uit New York.

Het Marshallplan betekende concreet dat Europese landen goederen konden blijven importeren uit de Verenigde Staten. Deze goederen zouden worden betaald met nationale valuta. De Europese importeur stortte de betaling op een tegenwaarderekening, waarmee de betreffende regering de nationale schuld kon aflossen aan de Verenigde Staten. De Amerikaanse exporteur ontving zijn dollars van de eigen regering. Zo was de handel lucratief voor de Amerikaanse exporteurs en konden tegelijkertijd de wederopbouwprojecten worden gefinancierd.⁶⁰ Ieder jaar werd opnieuw bepaald welk bedrag ieder deelnemend land toekwam. Wanneer deze verdeling was vastgesteld, konden de afzonderlijke landen zelf bepalen welke goederen ze met dit bedrag wilden importeren. Deze beslissing moest ten slotte door de ECA-missie worden goedgekeurd, voordat de goederen daadwerkelijk geïmporteerd werden.

2.4 De reactie in Europa

De West-Europese landen die de hulp aangeboden kregen, kampten met een dollartekort. De uitnodiging voor de Parijs Conferentie van de Verenigde Staten leek hier een oplossing voor te bieden. Behalve Spanje en de Duitse bezettingszones, die niet waren uitgenodigd, gingen alle landen in op de uitnodiging voor de besprekingen in Parijs. De Verenigde Staten wilden een programma dat Europese integratie zou bevorderen, een ideaal dat niet alle Europese landen nastreefden en daarom niet van harte werd besproken.⁶¹ De besprekingen liepen stroef door deze instelling. Daarnaast was de toekomst van Duitsland een belangrijke factor voor veel Europese landen. Nederland was als klein buurland gebaat bij een economisch gezond Duitsland. Frankrijk en Groot-Brittannië waren bezorgd over de plannen van de Verenigde Staten voor Duitsland. Frankrijk protesteerde hevig tegen de plannen om West-Duitsland bij de Marshallhulp te betrekken om de industriële productie daar opnieuw op gang te brengen. Groot-Brittannië maakte zich zorgen om de geplande integratie van Europa. Een geïntegreerde Europese economie was voor de Verenigde Staten de ideale oplossing voor het naoorlogse Duitsland, dat zowel de economische- en veiligheidsdilemma's, die in heel Europa speelden, symboliseerde. Groot-Brittannië was echter geen voorstander van vergaande samenwerking met het continent. Deze houding kwam voort uit de van oudsher gewenste onafhankelijkheid van het

⁵⁹ Van der Eng, *De Marshall-hulp* 133.

⁶⁰ <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Marshallplan/ernstig.html> 27-04-2010

⁶¹ Inklaar, *Van Amerika geleerd* 329.

eilandenrijk ten opzichte van het continent. De kwestie Duitsland bleef een bron van controversie voor de Verenigde Staten en West-Europa.⁶²

Uiteindelijk bleek het Marshallplan ondanks de tegenwerpingen van Frankrijk een geschikte oplossing voor de kwestie Duitsland. De deelname van West-Duitsland aan het Marshallplan zorgde ervoor dat dit land op een gecontroleerde manier de productie kon hervatten en in een gezonde economische en financiële situatie terecht kwam. Door de hulp aan West-Duitsland konden de buurlanden weer een handelsrelatie met het land opbouwen in plaats van het als een potentiële agressor te zien. Niet alleen de kwestie Duitsland, maar ook de starre en protectionistische houding van veel Europese landen zou met het Marshallplan opgelost moeten worden. Door samen te werken zou Europa een hogere productie kunnen bereiken. Voor de oorlog begon was in Europa sprake van extreem protectionisme en economisch nationalisme. Dergelijke maatregelen hadden de vooroorlogse crisis juist versterkt. In de toekomst was economische samenwerking dan ook een beter idee. Het bleek, zoals zojuist vermeld, echter al tijdens de vergaderingen in Parijs dat de Europese regeringsleiders een vergaande Europese integratie nog niet zagen zitten. De aangeboden hulp van de Verenigde Staten was welkom, maar de voorwaarde van integratie werd liever over het hoofd gezien. Pas later zou Europa gaan integreren, niet omdat de Verenigde Staten hierop aandrongen, maar omdat de wens toen in Europa zelf ontstond.

2.5 De Koude Oorlog

In dit stuk kwam al meerdere keren de term ‘Koude Oorlog’ voorbij. Ter ondersteuning van de komende hoofdstukken zal het ontstaan en de ontwikkeling van de Koude Oorlog nu aan de orde komen. Uiteraard was deze historische ontwikkeling zeer complex en in de volgende regels zullen dan ook hoofdzakelijk de grote lijnen uiteen gezet kunnen worden. Al vanaf het ontstaan van de Sovjet-Unie in 1917, na de socialistische revolutie waarin de tsaar werd afgezet, bestond spanning tussen de Verenigde Staten en de communistische staat. De idealen van de twee staten lagen mijlenver uit elkaar. Vooralsnog was de Sovjet-Unie echter gericht op het hervormen van het eigen land en was angst voor communistische expansie wellicht nog niet gegrond. De opkomst van een communistische staat werd desalniettemin met argusogen bekeken door de westerse wereld. In de Tweede Wereldoorlog werden de twee landen zelfs bondgenoten na de inval van Duitsland in de Sovjet-Unie. Dit bracht de Russen aan de zijde van de Geallieerden.

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog had Frankrijk, dat sterk verzwakt was door de oorlog, niet veel te brengen in Europa, lag Duitsland vrijwel volledig in puin en kende een grote politieke chaos, en was Groot-Britannië niet meer de grootmacht die het ooit geweest was. De Sovjet-Unie en de Verenigde Staten waren de enige twee grote machten die in staat waren invloed uit te oefenen op het continent. De Sovjet-Unie had in de oorlog echter dusdanige verliezen geleden, dat het er niet zo

⁶² Hogan, *The Marshall Plan* 128.

sterk voor stond als de Verenigde Staten dat deden. Het land had naar schatting zesentwintig miljoen mensen verloren in de oorlog en de economische infrastructuur was door de Duitsers bijna geheel verwoest. Het enorme leger zou snel gedemobiliseerd moeten worden om aan de wederopbouw te kunnen werken. De term supermacht was op dat moment dan ook niet zo zeer op de Sovjet-Unie van toepassing. De Verenigde Staten daarentegen waren in uitstekende vorm. Op de legerbasis Pearl Harbor na was het Amerikaanse grondgebied nergens gebombardeerd. Daarnaast waren de Verenigde Staten als eerste ter wereld in staat gebleken om een atoombom te produceren. Dit gaf hen ook op militair gebied een superieure status. Desondanks werd de Sovjet-Unie met argusogen bekeken. Al op het moment van de overgave van Duitsland waren de spanningen gegroeid. In Yalta, drie maanden voor het einde van de oorlog in 1945, probeerden de leiders van de Sovjet-Unie, de Verenigde Staten en Groot-Brittannië overeenstemming te bereiken over de toekomst van het naoorlogse Europa. Deze besprekingen verliepen moeizaam en een oplossing werd niet gevonden. Vanaf dat moment raakte Europa steeds verder verdeeld. Duitsland werd in twee helften verdeeld door de Geallieerden. De oostelijke helft kwam onder de hoede van de Sovjet-Unie te staan. De westelijke helft werd door de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk verdeeld. In totaal bestonden er dus vier bezettingszones, waarvan de oostelijke helft door communisten werd geregeerd en de westelijke helft door kapitalisten, net als in Europa zelf. Dat werd uiteindelijk in een oostelijk en een westelijk gedeelte werd door het ijzeren gordijn.⁶³

Hoewel tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten geen werkelijke oorlog uitbrak, ontstonden diverse conflicten waarbij beide partijen betrokken waren, zoals de burgeroorlog in Griekenland. Later verspreidden de conflicten zich zelfs over de hele wereld. Zowel de Vietnamese als de Koreaanse oorlog waren onderdeel van de Koude Oorlog. In Berlijn werd op 24 juni 1948 een blokkade gestart door de Sovjet-Unie om de toegang naar West-Berlijn af te sluiten. Pas op 12 mei 1949 werd de blokkade opgeheven. Deze werd omzeild door een luchtbrug van de Verenigde Staten, bedoeld om West-Berlijn van voedingsmiddelen en dergelijke te kunnen blijven voorzien. De luchtbrug kwam al twee dagen na het begin van de blokkade op gang. Het kwam in dit conflict niet tot een gewapend treffen tussen de twee grootmachten. Dit was treffend voor de jarenlange conflictueuze periode. De journalist Lippmann gebruikte in juli 1947 voor het eerst de term Koude Oorlog.⁶⁴ Deze term raakte al snel in gebruik.

2.6 Conclusie

Na de Tweede Wereldoorlog werden in de Verenigde Staten een aantal belangrijke toespraken gehouden. Achtereenvolgens waren dit de rede van Truman, Acheson en Marshall. De speech van

⁶³ Anthony Best, Jussi M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo en Kirsten E. Schulze, *International history of the twentieth century* (New York 2004) 238.

⁶⁴ David W. Ellwood, *Rebuilding Europe. Western Europe, America en postwar reconstruction* (New York 1992) 98.

Truman was politiek van aard en werd in Europa niet bijzonder positief ontvangen. Het anticommunistische aspect dat duidelijk naar voren kwam kon in de Verenigde Staten zelf op meer waardering rekenen. De toespraak van Marshall kwam, hoe dan ook, niet uit de lucht vallen. Acheson, de collega van Marshall, had al een aantal belangrijke punten aangestipt in zijn toespraak een maand eerder. Acheson kwam aan zijn informatie via een commissie die had uitgezocht hoe de verschillende problemen in Europa het beste structureel en goedkoop konden worden opgelost. Tot die tijd was de bezetting van Duitsland, de diverse leningen aan Europa en de inmenging in de Griekse burgeroorlog een grootste kostenpost voor de Verenigde Staten. De commissie had voor Acheson uitgezocht dat een gecoördineerd hulpprogramma voor heel Europa voor economische groei in zowel Europa als de Verenigde Staten zou zorgen. De toespraak van Marshall was op deze ideeën gebaseerd. Minister Marshall deed op Harvard in feite een sponsorvoorstel aan Europa. Dit leidde tot een reeks beslissingen die uiteindelijk het Marshallplan is gaan heten; een concreet plan heeft van tevoren nooit bestaan. De Verenigde Staten besloten een hulpprogramma aan te bieden, het initiatief lag verder geheel bij Europa. Alle Europese landen, met uitzondering van Spanje en de bezette gebieden in Duitsland, kregen een uitnodiging om het voorstel in Parijs te komen bespreken.

De voorwaarden van de Verenigde Staten voor deelname aan het Marshallplan gingen de Sovjet-Unie te ver. De Verenigde Staten wensten een vrije markteconomie, wat geheel tegen de ideologie van de Sovjet-Unie inging. Deze had immers al jaren een gesloten planeconomie. Door het vertrek van de Sovjet-Unie uit de besprekingen in Parijs verbreedde de kloof tussen Oost en West zich. Of dit de bedoeling was van de Verenigde Staten, is een twistpunt onder historici. Traditionalistische historici zijn ervan overtuigd dat de beleidsmakers in de Verenigde Staten niet van tevoren rekening hadden gehouden met het vertrek van de Sovjet-Unie, hoewel ze wel degelijk opgelucht waren toen duidelijk werd dat het hulpprogramma een West-Europese aangelegenheid zou worden. Revisionistische historici zijn echter van mening dat de deelname van de Sovjet-Unie van tevoren was uitgesloten, door precies zulke voorwaarden aan deelname te stellen dat geen enkel communistisch regime hier ooit mee akkoord zou gaan. Hoe dan ook, nadat de Sovjet-Unie de besprekingen had verlaten, bleven alleen West-Europese landen over. In september 1947 schreven de overgebleven West-Europese landen het Europese Herstelprogramma, om aan de Amerikaanse eis van eigen initiatief te voldoen. Voor deze landen was een oplossing voor de kwestie Duitsland van groot belang. De gewenste integratie van Europa werd niet in alle landen als positief ervaren. Groot-Brittannië zag weinig in een vergaande vorm van economische samenwerking. Voor Nederland was dit een ander verhaal, omdat de kwestie Duitsland met behulp van het Marshallplan werd opgelost en Europese integratie voor een handelsland als Nederland lucratief was. Het Europees Herstelprogramma werd uiteindelijk verder ontwikkeld tot het beroemde hulpprogramma, dat al snel de naam Marshallplan kreeg.

3 Marshallhulp en de Nederlandse bevolking

In dit hoofdstuk zal worden besproken wat de Nederlandse situatie was voor en na de Marshallhulp. Welke veranderingen bracht het Marshallplan teweeg? Wat was de Nederlandse situatie op het moment dat Marshall zijn rede hield op Harvard? Hoe verliep de Marshallhulp in de praktijk? Hoe leerde de Nederlandse bevolking het plan kennen? Wat dacht de Nederlandse bevolking over de intenties en de gevolgen van het plan? Deze vragen samen geven antwoord op deelvraag twee van dit stuk, namelijk: hoe dacht de Nederlandse bevolking tussen 1948 en 1951 over de Marshallhulp? In deze jaren werd meerdere keren een grootschalig onderzoek gedaan naar de publieke opinie van een aantal West-Europese landen. De resultaten van de onderzoeken in Nederland zijn gebruikt om antwoord te kunnen geven op de deelvraag. De bronnen zijn afkomstig van de Information Division van de ECA-afdeling op de Amerikaanse ambassade in Den Haag. Hun taak was het verzorgen van de voorlichting in Nederland over het Marshallplan. De publieke opinie was voor hen een belangrijke graadmeter. De voorlichting kon aan de hand van deze onderzoeken worden aangepast.

3.1 Binnenlandse zaken in naoorlogs Nederland

In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog was de primaire taak van de regering om het welvaartsniveau van de bevolking te verhogen. De economische schade in Nederland viel mee, zeker in vergelijking met bijvoorbeeld Frankrijk. Het productieapparaat zelf was namelijk voor het grootste gedeelte intact gebleven.⁶⁵ Het eerste naoorlogse kabinet, Schermerhorn-Drees, dat in mei 1945 aantrad, had desondanks behoorlijk wat herstelwerkzaamheden te verrichten. Veel fabrieken waren verwoest of naar Duitsland verplaatst, stukken landbouwgrond waren onbruikbaar omdat ze onder water hadden gestaan, de infrastructuur was aangetast en aan levensmiddelen bestond een tekort. Naast ruim honderdduizend joodse slachtoffers, had de oorlog van nog eens 92.000 mensen het leven geëist. Tien procent van de huizen in Nederland was verwoest, waardoor er acute woningnood bestond. Deze optelsom viel, nogmaals, mee, Nederland had er veel erger aan toe kunnen zijn. Om deze zaken aan te pakken bleven de prijsbeheersing en het distributiestelsel, die in de oorlog waren opgezet, gehandhaafd. Daarnaast werd voedsel gedistribueerd en was er een strikte loonbeheersing.⁶⁶ Minister Lieftinck van Financiën zuiverde de geldomloop, om de geldcirculaties die tijdens de oorlog waren

⁶⁵ Hein A.M. Klemann, *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (Haarlem 2002) 233.

⁶⁶ Van der Eng, *De Marshall-hulp* 26.

uitgezet te stoppen. De overgang van oud naar nieuw geld werd gemaakt met behulp van het 'tientje van Lieftinck'. Tijdens de oorlog was het Nederlandse geld vrijwel waardeloos geworden. De Duitse bezetter had veel geld bijgedrukt en deze hoeveelheid moest nu worden teruggebracht. Daarnaast was er veel zwart geld in de omloop. Iedere Nederlander kreeg tien gulden om de week van de geldzuivering door te komen. In deze week moest het oude geld worden ingeleverd, om vervolgens ingeruild te worden voor nieuw geld.⁶⁷

Hoewel de infrastructuur grotendeels was verwoest en veel landbouwgrond onbruikbaar was geworden, kon de productie in Nederland vrij snel weer op gang komen. Het waren vooral de grondstoffen waar tekort aan was, het productieapparaat zelf was voor het grootste gedeelte intact.⁶⁸ Na een jaar was de productie in Nederland weer op gang gekomen, maar de export bleef ver achter bij de import. Hierdoor ontstond een tekort op de betalingsbalans, wat het deviezentekort veroorzaakte. In eerste instantie verwachtte de Nederlandse regering dat dit in de hand gehouden kon worden door zuinig te leven en dat het slechts tijdelijk van aard was. Nederland verwachtte direct na de oorlog dat Duitsland herstelbetalingen zou moeten doen. In de loop van 1946 werd echter duidelijk dat het niet tot herstelbetalingen zou komen. De Verenigde Staten wilden een herhaling van het verdrag van Versailles voorkomen en besloten Duitsland te helpen in plaats van het te straffen. Nederland kon daarom niet rekenen op een vereffening van de oorlogsschaderekening door Duitsland. Dankzij de strenge winter van 1946-1947 was echter een grotere import van brandstoffen nodig. Het was de vraag hoe lang Nederland kon blijven herstellen van de oorlog, door alleen te bezuinigen.⁶⁹ Het aanbod van de Marshallhulp leek daarom een uitstekende remedie tegen het deviezentekort.

3.2 De Marshallhulp in de praktijk

Op 29 juni 1948 werd een bilaterale overeenkomst met de Verenigde Staten ondertekend, waarin de concrete invulling van het plan was vastgelegd. Met deze afspraak verplichtte Nederland zich om de productie zodanig te verhogen dat hulp overbodig werd, de gulden te stabiliseren en samen te werken met andere landen om handelsbarrières op te heffen. Dit was een zelfde regeling zoals die in alle deelnemende landen werd afgesloten.⁷⁰ De procedure om tot Marshall-importen te komen was evenwel ingewikkeld, zowel in theorie als in praktijk. Via een omweg langs verschillende commissies, banken en het ministerie van Economische Zaken werden de importen en de betalingen geregeld.⁷¹ De organisatie in Nederland werd geleid door H.M. Hirschfeld, de regeringscommissaris van het Europees Herstelprogramma. Ter ondersteuning werd het Bureau van de Regeringscommissaris

⁶⁷ Liek Mulder, Anne Doedens en Yolande Kortlever, *Geschiedenis van Nederland. Van prehistorie tot heden* (Walraven 2005) 242.

⁶⁸ Hein A.M. Klemann, *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (Haarlem 2002) 233.

⁶⁹ Van der Eng, *De Marshall-hulp* 30.

⁷⁰ Frank Inklaar, *Van Amerika geleerd. Marshall-hulp en kennisimport in Nederland* (Den Haag 1997) 23.

⁷¹ Inklaar, *Van Amerika geleerd* 24.

opgericht, dat onder leiding stond van E.H. van der Beugel. Van der Beugel was verantwoordelijk voor een goed verloop van de verdeling van het geld.⁷² De uitvoering van het plan stond onder toezicht van de Amerikaanse Economic Coöperation Administration (ECA) missie in Nederland. De ECA stond in de beginfase van het Marshallplan in 1948 tot 1949 onder leiding van Alan Valentine, president van de Rochester University. Vanaf 1949 werd de missie geleid door Clarence E. Hunter, van origine een bankier uit New York. Veel Amerikanen op de ECA waren zakenlieden.⁷³ De ECA-missie werd later omgedoopt in Mutual Security Agency (MSA).

De Nederlandse importeurs stortten de tegenwaarde van het bedrag in guldens op de tegenwaarderekening van de Nederlandsche Bank. Van dit geld werden verschillende projecten gefinancierd zoals het droogleggen van Walcheren, het herstel van de Rotterdamse havens en de investering in een moderne breedbandwalserij bij Hoogovens. De belangrijkste bijdragen werden geleverd aan de voedingsmiddelenindustrie, de textielindustrie en de luchtvaartindustrie.⁷⁴ Daarnaast werd met de Marshallhulp getracht om de arbeidsproductiviteit te verhogen door gebruik te maken van Amerikaanse ideeën over bedrijfsorganisatie. In eerste instantie bleef dit een onduidelijk idee. In Groot-Brittannië werden echter concrete plannen gemaakt in de vorm van werkgroepen. Deze bestonden uit werknemers en werkgevers uit een bepaalde bedrijfstak, die in de Verenigde Staten de Amerikaanse productiemethoden konden onderzoeken. Dit voorbeeld werd in Nederland gevolgd. Nederland kreeg voor deze zogeheten Technical Assistance 22 miljoen gulden.⁷⁵ De kritiek van de Verenigde Staten op de aanpak in Nederland was dat de aanpak van de werkgroep niet breed genoeg was. In 1950 kreeg de Nederlandse werkgroep daarom een onafhankelijke opvolger in de stichting Contactgroep Opvoering Productiviteit. Deze contactgroep moest de productiviteit van het economische leven in Nederland verhogen. Zowel het bedrijfsleven als de overheid was hierin vertegenwoordigd, waardoor een brede invulling gegeven kon worden aan het gehele productiviteitsbeleid.⁷⁶

3.3 De publiciteitscampagnes en de publieke opinie

Projecten als die in de Rotterdamse havens en op Walcheren gaven de Marshallhulp grotere bekendheid en leidden tot positieve geluiden in de publieke opinie. Het idee ontstond dat de redelijke materiële welvaart van de Nederlander tijdens de wederopbouw te danken was aan de Marshallhulp. Dit idee werd zowel van Amerikaanse als van Nederlandse zijde zorgvuldig gecultiveerd. Voor het Nederlandse publiek zou het dankzij deze zichtbare en grootschalige projecten niet eenvoudig zijn de

⁷² <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Marshallplan/vertrouwen.html> 31-05-2010

⁷³ Roosevelt Studycenter Middelburg, microfilmed at the National Archives Washington. Record Group 469 Records of the Agency for International Development and Predecessor Agencies. Mission to the Netherlands, 1949-1953. Reel 7 Information Division, 1948-1954 box 1 page 34.

⁷⁴ Inklaar, *Van Amerika geleerd* 31.

⁷⁵ Inklaar, *Van Amerika geleerd* 34.

⁷⁶ Inklaar, *Van Amerika geleerd* 36.

effecten van de Marshallhulp te ontkennen.⁷⁷ Het grootste deel van de Nederlanders dacht positief over de Marshallhulp. Dit bleek uit onderzoeken naar de publieke opinie tijdens de uitvoering van het Marshallplan. In juli 1947 wist 73% van de Nederlanders, het grootste deel van de bevolking, van het bestaan van het Marshallplan af.

Hoewel het plan reeds publieke steun kreeg en redelijke grote bekendheid genoot, werd door de Nederlandse regering besloten om een grootschalige publiciteitscampagne op te zetten. De angst dat Nederland de effecten van de Marshallhulp niet zou erkennen werd hiermee bezworen. Een stortvloed aan positieve media-aandacht volgde.⁷⁸ Een voorbeeld hiervan zijn de tekeningen van Jo Spier, die het belang van de Marshallhulp onderstreepten. Deze Joodse cartoonist maakte het boekje *Het Marshallplan en u*, dat in 1949 werd uitgegeven door het Ministerie van Economische Zaken. Het was een voorlichting over het Marshallplan in tekeningen. De omvang en resultaten van de Marshallhulp moesten hiermee bekend gemaakt worden. Een belangrijk neveneffect was de waardering van Amerikaanse zijde voor de Nederlandse ijver, die wellicht geuit zou worden in verdergaande vrijgevigheid. In 1948 was 91% van de Nederlandse bevolking op de hoogte van het Marshallplan. De inhoud van het plan bleef echter vaag, ondanks de grote hoeveelheid publiciteit.⁷⁹ Om dit beeld op te helderen moesten de projecten die van Marshallgeld betaald werden, gepaard gaan met veel positieve publiciteit. Hierdoor werden de concrete resultaten van de Marshallhulp voor de meeste mensen in de loop van 1949 duidelijk. In dat jaar werd gewerkt aan de reeds genoemde publicitaire projecten, zoals het herstel van de Rotterdamse havens.⁸⁰ Het resultaat van deze projecten was goed zichtbaar en leidde daarom tot een positieve respons op de Marshallhulp. Ondanks de overwegend goede beoordeling van het plan bestond enige argwaan over de motieven van de Verenigde Staten. De generositeit leek onuitputtelijk, wat enig wantrouwen wekte bij sommige Nederlanders.⁸¹

3.4 Resultaten van het onderzoek naar de Nederlandse publieke opinie

De Amerikanen waren gebrand op een positieve respons op het Marshallplan. Om te onderzoeken wat de publieke opinie in Nederland was, werd verschillende keren een grootschalig onderzoek gehouden onder de Nederlandse bevolking. In juni 1949 werd onder leiding van dr. Eric Stern het eerste onderzoek naar de Nederlandse publieke opinie over het Marshallplan gehouden. Het onderzoek werd in opdracht van de Amerikaanse regering uitgevoerd door het Amerikaanse bureau Foreign Opinion and Market Research, New York en Zurich, met medewerking van de Nederlandse Stichting voor Statistiek Den Haag.

⁷⁷ Van der Eng, *De Marshallhulp* 121.

⁷⁸ Inklaar, *Van Amerika geleerd* 26.

⁷⁹ Inklaar, *Van Amerika geleerd* 28.

⁸⁰ Inklaar, *Van Amerika geleerd* 28.

⁸¹ <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Marshallplan/vertrouwen.html> 1-06-2010

Uit het onderzoek van Stern bleek dat zevenentachtig procent van de Nederlandse bevolking in 1948 een zekere kennis van het Marshallplan had. De overige dertien procent wist volgens de onderzoekers zo weinig van het plan, dat verder ondervragen nutteloos was. Alle komende onderzoeksresultaten zijn daarom gebaseerd op de zevenentachtig procent die enige kennis van het programma had.⁸² Onder die mensen was slechts zes procent tegen het Marshallplan. Twaalf procent vond dat het zowel goede als slechte kanten had, en tweeëntachtig procent sympathiseerde volledig met het plan. Onder de sympathisanten gold als voornaamste redenen voor steun aan het plan, dat het betere voeding mogelijk maakte. Daarnaast werd rantsoenering dankzij het Marshallplan overbodig en de groeiende werkgelegenheid. Onder de tegenstanders van het plan bestond meer verdeeldheid. Een vijfde deel van de tegenstanders was bang voor verlies van onafhankelijkheid, een vijfde voorzag een economische depressie en Amerikaanse mededinging door het Marshallplan, en een vijfde deel vreesde voor schulden die later terug moesten worden betaald. Slechts negen procent was tegen het plan omdat het een uitlevering aan het kapitalisme zou betekenen. Onder de twaalf procent die twijfelde over het hulpprogramma gaf het merendeel tijdens het onderzoek aan dat ze het Amerikaanse aanbod te mooi vonden om waar te kunnen zijn.⁸³ Hier zou een addertje onder het gras kunnen zitten.

Tot nu toe werd de mening van het Nederlandse publiek over het Marshallplan gevraagd. De vermeende motieven van de Verenigde Staten werden echter ook behandeld. Hier werden zeven motieven gegeven, waaruit de ondervraagde Nederlanders de vermeende redenen van de Verenigde Staten konden kiezen. Bijna zestig procent zag voorkoming van het communisme in West-Europa als het voornaamste motief. Het vinden van bondgenoten en een afzetmarkt voor Amerikaanse overproductie werden beide door ruim dertig procent als belangrijkste motief gekozen. Tot slot was nog ruim twintig procent van de ondervraagden van mening dat de Amerikanen simpelweg onzelfzuchtig en menslievend waren.

Een ander interessant resultaat van het onderzoek was hoe men, als geïnteresseerde en belangstellende in het plan (ruim tachtig procent), dacht over de voorlichting omtrent het plan. Ruim vijfentwintig procent van deze mensen wenste geïnformeerd te worden over de echte motieven van de Verenigde Staten. Hoewel de ondervraagden van mening waren dat het plan vooral ter voorkoming van het communisme was, werd dit naar hun idee niet voldoende verteld in de niet geringe reclamecampagnes. De conclusie van het onderzoeksbureau in 1949 was dat de Nederlandse bevolking overtuigd moest worden van de eerlijke bedoelingen van het Marshallplan. Daarnaast bleek dat de Nederlandse bevolking goed op de hoogte was van het Marshallplan dankzij de voorlichting via

⁸² Roosevelt Studycenter Middelburg, microfilmed at the National Archives Washington. Record Group 469 Records of the Agency for International Development and Predecessor Agencies. Mission to the Netherlands, 1949-1953. Reel 7 Information Division, 1948-1954 box 3 Polls and Public Opinion page 295.

⁸³ RSC, Record Group 469 Reel 7 box 3 295.

Nederlandse pers en radio. Mensen die zelden een krant lazen waren nauwelijks op de hoogte van het plan, zo bleek uit het onderzoek.⁸⁴

Uit een brief van Max Weisglas van het Nederlandse Ministerie van Economische Zaken, in reactie op het onderzoek, bleek de mening van de Nederlandse regering. Weisglas was zeer content over de uitslagen en repte direct over publicatie. Dit zou een goede indruk maken op de ECA afdeling in Washington en op het Amerikaanse publiek. Verder merkte Weisglas nog op, dat een eventuele publicatie het beste gedaan zou kunnen worden door de Stichting van de Statistiek om te zorgen dat niemand zou kunnen beweren dat het onderzoek beïnvloed was door het ECA of de Nederlandse regering.⁸⁵ Een saillant detail in het onderzoek was te vinden in een samenvatting van het onderzoeksverslag. Zoals eerder genoemd was zestig procent van de Nederlanders van mening dat voorkoming van het communisme in West-Europa het belangrijkste motief van de Verenigde Staten was. Volgens de samenvatting van hetzelfde onderzoek gaf slechts vier procent van de ondervraagden aan dat dit het motief van de Verenigde Staten zou zijn.⁸⁶ Hier klopt dus iets niet aan het onderzoek. In dit verslag werd het ook van belang geacht om te vermelden dat de voornaamste tegenstanders van het Marshallplan in Nederland de communistische kiezers waren.

In 1951 werd opnieuw een onderzoek gedaan in verschillende West-Europese landen die aan de Marshallhulp deelnamen, waaronder Nederland. Het onderzoek werd net als in 1948 geleid door dr. Eric Stern van het onderzoeksbureau in New York, onder de supervisie van de afdeling onderzoek en analyse van de Information Division. Dit keer werd het onderzoek gedaan aan de hand van 3000 interviews, afgenomen in ieder afzonderlijk land. De helft van de geïnterviewden werd ondervraagd aan de hand van vragen die een gezamenlijke defensie van de Verenigde Staten en West-Europa suggereerden, in de periode tijdens en na afloop van de Marshallhulp. De andere helft werd geïnterviewd met behulp van vragen waarin de Verenigde Staten niet genoemd werden.⁸⁷ Het moreel in Nederland was volgens dit onderzoek in 1951 vrij hoog. Vooral de deelname van Nederland aan de NAVO leidde tot veel positieve reacties bij de ondervraagden. Minder hoog scoorde Nederland op de vraag, of er vertrouwen was dat een nieuwe oorlog voorkomen zou kunnen worden. Alsnog was dit vertrouwen in Nederland groter dan in de andere onderzochte landen, met uitzondering van Groot-Brittannië. Het onderzoeksbureau gaf aan de hand van deze resultaten een advies voor de gewenste propaganda in Nederland. Het meest effectief zou een propaganda zijn die de kracht van de eenheid in West-Europa benadrukte. De veiligheid van een klein land als Nederland zou geïntegreerd zijn in een West-Europese defensie. Het promoten van deze boodschap zou het moreel in Nederland het beste sterken.⁸⁸

⁸⁴ RSC, Record Group 469 Reel 7 box 3 296.

⁸⁵ RSC, RG 469 Reel 7 box 3 brief ministerie van Economische Zaken.

⁸⁵ RSC, RG 469 Reel 7 box 3 296.

⁸⁶ RSC, RG 469 Reel 7 box 3 293.

⁸⁷ RSC, RG 469 Reel 7 box 3 410.

⁸⁸ RSC, RG 469 Reel 7 box 3 413.

3.5 Conclusie

Wat was de situatie in Nederland op het moment dat de Marshallhulp werd gegeven? Na de oorlog had het verhogen van het welvaartspeil van de bevolking de prioriteit. Zeker de laatste jaren van de oorlog had een deel van de Nederlandse bevolking honger geleden. Ook aan andere belangrijke levensbehoeften zoals kleding en behuizing kon nauwelijks meer worden voldaan. Bovendien was de infrastructuur voor een deel vernield, zoals havens die waren verwoest en spoorwegen en auto's die waren verdwenen. Het productieapparaat in Nederland was echter grotendeels intact. Hierdoor kon in de loop van 1946 de productie vrij snel weer op gang gebracht worden. Aan grondstoffen was intussen een dringend tekort. Hierdoor bleef de benodigde import veel groter dan de mogelijkheid om hiervoor te betalen. Het tekort op de betalingsbalans was een urgent probleem voor de Nederlandse regering, waar de Marshallhulp een oplossing voor zou kunnen zijn.

Hoewel de effecten van het Marshallplan voor veel Nederlanders onduidelijk bleven, dacht het grootste deel van de bevolking positief over het hulpprogramma. Intensieve publiciteitscampagnes die opgezet werden door de overheid, veranderden dit beeld nauwelijks. Een groter deel van de bevolking leerde het Marshallplan erdoor kennen, maar het oordeel bleef grotendeels hetzelfde. Vanwege grote projecten als het herstel van de Rotterdamse havens werd het Marshallplan nog bekender. Het beeld ontstond uiteindelijk dat Nederland dankzij de Marshallhulp weer redelijke materiële welvaart kende. Dit beeld werd door zowel de Verenigde Staten als door Nederland zorgvuldig gecultiveerd.

De motieven van de Verenigde Staten voor het geven van de Marshallhulp waren onduidelijk. Een verklaring voor de gedachte achter de vrijgevigheid van de Verenigde Staten zou op prijs gesteld worden. Door deze onduidelijkheid bestond ook onder de sympathisanten van het plan enige argwaan. De tegenstanders van het plan waren van mening dat het plan bedacht was om een blok te vormen tegen de Sovjet-Unie en om het communisme te bestrijden. Het grootste gedeelte van deze tegenstanders stemde op de communistische partij. Desondanks was het grootste gedeelte van de Nederlandse bevolking in 1948 op de hoogte van het Marshallplan en de meerderheid hiervan keurde het plan goed.

4 De intentie van de Verenigde Staten met het Marshallplan

In dit hoofdstuk staat de intentie van de Verenigde Staten met het Marshallplan centraal. Aan de hand van stukken uit het Amerikaanse Congres kunnen echter een aantal opmerkingen gemaakt worden in verband met de deelvraag van dit hoofdstuk: welke motieven werden in de Verenigde Staten genoemd voor het geven van de Marshallhulp? Hoe werd gedacht over het idee van Marshall door Amerikaanse senatoren, congresleden en andere bestuurders in belangrijke publieke posities? Legden zij de nadruk op eventuele politieke aspecten van het plan en zo ja, in hoeverre had dit te maken met anticommunisme?⁸⁹

4.1 De politieke aspecten van het Marshallplan volgens het historiografisch debat

Het historiografisch debat over het Marshallplan gaf aan dat de meningen over het ontstaan, het verloop en de gevolgen van het hulpprogramma ver uiteen liggen. De traditionalisten gaan uit van de goedwillendheid van de bedenkers van het plan. Zonder dit voorzien of zelfs bedoeld te hebben, bleek het plan niet geschikt voor de Sovjet-Unie en dit land besloot dan ook geheel vrijwillig niet te participeren in het plan. Het vertrek van de Sovjet-Unie was volgens de traditionalisten een opluchting voor de Amerikanen. De motieven voor het geven van hulp waren echter zuiver economisch geweest. In Europa was sprake van een naoorlogse crisis, die over zou kunnen slaan naar de Verenigde Staten. De beste oplossing hiervoor was om een gezamenlijk hulpprogramma op te zetten. Een integrerend Europa zou veel productiever kunnen zijn en hierdoor zou de economie kunnen groeien. Om dit te bereiken zou de Verenigde Staten een gestructureerde vorm van hulp kunnen geven aan Europa, in plaats van losse leningen aan ieder land. In de Verenigde Staten was voldoende geld aanwezig om een dergelijk hulpprogramma op te zetten. Dit zou de handel tussen de Verenigde Staten en Europa ten goede komen en daarmee was het Marshallplan voordelig voor de Verenigde Staten zelf.

De revisionisten waren daarentegen van mening dat de bedenkers van het Marshallplan niet puur economische motieven konden hebben gehad. Volgens deze stroming was de ware intentie van

⁸⁹ De meeste bronnen zijn afkomstig uit het State Department, het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken. Ze zijn te vinden in de historische collectie in verband met de formulering van het Europees Herstelprogramma, 1947-1950.

de Verenigde Staten met het Marshallplan de voorkoming van het communisme. Als het West-Europa financieel en materieel voor de wind zou gaan, zou het communisme daar geen kans van slagen hebben. Het vertrek van de Sovjet-Unie uit de besprekingen was dan ook van tevoren uitgedacht. Het land kreeg wel een uitnodiging maar alleen mocht meedoen onder voorwaarden die het nooit zou accepteren. Hierdoor konden de Verenigde Staten later niet verweten worden de scheiding van Europa te hebben veroorzaakt dan wel verergerd.

4.2 De opvattingen in het Amerikaanse congres over de Marshallhulp

Voor de leden van de commissie Europees Herstelprogramma werd door de afdeling publieke zaken een memorandum opgesteld. Dit memorandum bevat verschillende verklaringen van leden van het congres over Amerikaanse hulp aan andere landen. De verklaringen zijn opgesteld op 23 juli 1947 door secretaris Melvyn L. Manfull. Ze hebben betrekking op het geven van hulp aan het buitenland in het algemeen, en op het Marshallplan in het bijzonder.⁹⁰ De verklaringen lopen behoorlijk uiteen in hun oordeel over het Marshallplan. Een aantal opvallende zullen in deze paragraaf uitgebreider worden besproken. Een opvallende verklaring wil in dit geval zeggen, dat de opmerkingen niet alleen uit formaliteiten en algemeenheden bestonden, maar dat er duidelijk een mening over het Marshallplan uit bleek. Wat sterk naar voren kwam toen de verklaringen doorgenomen werden, is de onduidelijkheid die kennelijk heerste over wat Marshall met zijn idee bedoelde. Sommige congresleden zagen het hulpprogramma als een zakelijke, economische afweging. Anderen gaven felle kritiek op de Sovjet-Unie en het communisme. Een andere tweedeling in meningen over het idee van Marshall ging om de vraag of de Verenigde Staten zich hoorden te mengen in zaken buiten het eigen grondgebied, of het nu om economische of om politieke zaken ging. Volgens de een was dit weggegooid geld, volgens de ander een unieke kans om de mensheid een dienst te bewijzen.

De republikeinse senator Morse verklaarde op 26 juni 1947 dat hij een sterke voorstander van de Truman doctrine was. De speech van Marshall op Harvard had dit gevoel versterkt, maar naar zijn mening mocht de boodschap duidelijker. Hij heeft het zelfs specifiek over de Sovjet-Unie:

“It is not enough to make clear to Russia that we intend to resist with firmness any attempt on her part to overrun the freedoms and individual liberties of the people in the weaker nations of Europe. We must also make clear to her that we are ready to help rehabilitate war-torn Europe with or without Russia’s assistance and in spite of her resistance.”⁹¹

⁹⁰ Roosevelt Studycenter Middelburg, microfilmed at the National Archives Washington. Record Group 59. Historical Collection Relating to the Formulation of the European Recovery Program, 1947-1950. Lot file 123, reel 1 box 33 page 453.

⁹¹ RSC, Lot file 123, reel 1 box 33 page 454.

Met deze woorden nam de senator bij voorbaat al enige afstand van eventuele deelname van de Sovjet-Unie aan wat nog het Marshallplan moest worden. Het liet hem hoe dan ook koud of de Russen zich zouden mengen in de Europese wederopbouw. Van een geheel andere orde zijn de woorden van de democratische senator O'Mahoney in een radiotoespraak op 29 juni 1947. Het programma zou tegelijk economische rehabilitatie en vrijheid betekenen voor Europa, ook voor de Sovjet-Unie. Onder leiding van de Verenigde Staten zou de wereld weer kunnen werken en produceren. Geen enkel land had ooit een betere mogelijkheid gehad om de mensheid te dienen, aldus O'Mahoney. De republikeinse senator Ball was het hier grondig mee oneens. Hij meende dat van de Verenigde Staten werd verwacht dat ze het socialisme in Europa moesten steunen, om communisme te voorkomen. Dit terwijl de geschiedenis zijns inziens duidelijk had aangetoond dat het socialisme in economisch opzicht altijd gefaald had. Als Europa tussen socialisme en communisme moest kiezen, kon de Verenigde Staten de financiële reserves bedoeld voor het hulpprogramma beter sparen, omdat onvermijdelijk een conflict zou uitbreken en het Amerikaanse geld daar beter voor kon worden gebruikt.⁹² Senator Bridges, ook een republikein, gebruikte minder grote woorden. In zijn radiotoespraak van 28 juni 1947 bracht hij vooral praktische zaken aan de orde. De leningen zouden bijvoorbeeld niet oneindig verstrekt kunnen worden. Alf M. Landon gaf een vergelijkbare toespraak. Het idee van Marshall was steun waard, maar voordat hij bereid was deze daadwerkelijk te geven zou de werkelijke betekenis ervan aan het Amerikaanse volk bekend gemaakt moeten worden. De toespraak van Marshall liet teveel vragen onbeantwoord. De republikeinse Merrow had net als Ball een duidelijke visie op een eventueel hulpprogramma:

“The United States will not permit Moscow to dictate the conditions under which we extend aid to Western Europe. I hope the conditions not only will be copied after the Greek-Turkish sample, but will even be more stringent. If it requires 25 billion dollars over the next 4 or 5 years to stabilize the economies of the war-devastated countries and to win the peace, it will be far cheaper in the end than fighting another war. It will be money invested for the security of our country.”⁹³

Als Amerikaans geld in Europa uitgegeven zou moeten worden, moesten volgens Merrow ten minste drie doelen bereikt worden. Ten eerste zou de economische rehabilitatie tot preventie van communisme moeten leiden en ten tweede moest verdere verspreiding vanuit Moskou van het communisme worden voorkomen. Ten slotte zou de agressie van de Sovjet-Unie een halt toegeroepen moeten worden. Als deze doelstellingen niet vastgelegd werden, kon het congres niet op de stem van Merrow rekenen.⁹⁴ Een dergelijke visie uitte de republikein Vurgell op 25 juni 1947. Hij wenste een

⁹² RSC, RG 59. Lot file 123, reel 1 box 33 page 455.

⁹³ RSC, RG 59, Lot file 123, reel 1 box 33 page 456.

⁹⁴ RSC, RG 59. Lot file 123, reel 1 box 33 page 456.

harde aanpak van het communisme, en vroeg zich hardop af of de Sovjet-Unie met het plan van Marshall niet te voorzichtig werd behandeld:

“Mr. Speaker, while we are sending 400.000.000 dollar to Greece and Turkey and have vowed to stop communism within the Russian border, yet it appears we are willing to continue to help finance the Russian government if her leaders will only be so cooperative and kind enough to sit in the conference and let us know how much they want.”⁹⁵

De republikein Kefauver noemde in een speech op 19 juni 1947 in Chattanooga, die eveneens opgenomen werd in het memorandum, het Marshallplan zelfs de Marshall doctrine. De ondersteuning van die plan was volgens Kefauver belangrijk, omdat het de verstandigste manier was om de huidige zorgwekkende situatie in de wereld te benaderen. Hij benadrukte ook dat de Verenigde Staten wel zo sterk mogelijk moest blijven, en de meeste moeite voor het plan dan ook door de Europeanen zelf gedaan zou moeten worden. Hij was voorstander van zoveel mogelijk hulp verlenen, zolang de Verenigde Staten zelf sterk en productief bleven. De groeiende economische en ideologische conflicten tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten stonden, blijkens zijn verklaring, los van de Marshallhulp.⁹⁶ Ook de republikein Rees had een soortgelijke visie op de Marshallhulp. Hij vond dat de Verenigde Staten zich zoveel mogelijk moesten inzetten voor landen die daar behoefte aan hadden. Daarbij moest het Amerikaanse belang worden beschermd:

“After all, we want to help people who are in need, but at the same time, we must protect our own interests.”⁹⁷

Slechts een enkeling was mordicus tegen het idee van Marshall, zoals de republikeinse senator Malone. Op 23 juni 1947 legde hij een verklaring af in de Senaat, waarin hij fel uithaalde naar iedere vorm van hulp aan het buitenland. Het was in de wereldgeschiedenis regel in plaats van uitzondering, dat het ene volk welvarend was en het andere honger leed. De Verenigde Staten moesten aan geen enkel land hulp verlenen, want daar zou het uiteindelijk altijd zelf slechter van worden:

“Will we ever realize that huge loans and gifts to foreign nations, made without hope of repayment, and without a definite international policy geared to our domestic economy, mean lower wages for Americans? Will we ever understand that the pouring out of such floods of our substance is all part of

⁹⁵ RSC, RG 59. Lot file 123, reel 1 box 33 page 457.

⁹⁶ RSC, RG 59, Lot file 123, reel 1 box 33 page 456.

⁹⁷ RSC, RG 59. Lot file 123, reel 1 box 33 page 456.

*the manipulation directed to the same goal of lowering the standard of living of the American people?*⁹⁸

Dit was echter een uitzondering in het memorandum. Het grootste gedeelte van de verklaringen was gematigder van toon. Uit het materiaal zijn een aantal conclusies te trekken. De meeste woordvoerders, zowel de democratische als de republikeinse, zien vooral voordeel in het geven van aanzienlijke hulp aan het buitenland. Alle hulp die eventueel aan het buitenland gegeven zou worden in de toekomst, zou echter in overeenstemming met een duidelijk plan moeten zijn. De meeste congresleden zagen Amerikaanse ontwikkelingshulp als een anticommunistische maatregel. Dit gold voor de meerderheid van leden die in het memorandum waren opgenomen. In totaal zijn tweeënvijftig verklaringen opgenomen in het memorandum. De grootste groep hiervan vond dat Amerikaanse hulp een verzekering tegen communisme in het algemeen zou moeten zijn. Een bankroet Europa zou volgens hen vruchtbare grond zijn voor de verspreiding van het communisme. Een kleiner deel van de congresleden die de hulp als anticommunistisch zag, prefereerde een duidelijke boodschap richting de Sovjet-Unie.⁹⁹ Marshall had zijn woorden zorgvuldig gekozen en niet over de Sovjet-Unie of het communisme gerept. Zijn collega's die zich vervolgens, net als de rest van de wereld, een mening moesten vormen over het voorgestelde, volgden dit voorbeeld niet. Sommige van hen spraken met geen woord over politieke gevolgen van het idee van Marshall. Anderen hechtten juist veel belang aan de anticommunistische boodschap die het plan kon uitdragen. De meningen in de Senaat en het Congres waren verdeeld over het idee van Marshall. Wel hadden ze allen gemeen, dat de belangen van de Verenigde Staten zelf voorop stonden, maar het eveneens zeer belangrijk was om de Europese landen van Amerikaanse steun te voorzien.

Zodra het idee een concreet plan werd in de vorm van het Europees Herstelprogramma, moesten de Verenigde Staten een duidelijk beleid uitvoeren. Dit gebeurde in de verschillende ECA afdelingen, zoals die in de Amerikaanse ambassade in Den Haag. Hier kan opnieuw gekeken worden naar de inzichten van de medewerkers over de politieke lading van het plan. In Washington verbonden verschillende medewerkers uiteenlopende motivaties aan het Marshallplan. Wat werd hiervan gedacht aan de uitvoerende kant van het beleid? In de volgende paragraaf zal, om deze vraag te kunnen beantwoorden, de afdeling die de informatievoorziening rondom het Marshallplan in Nederland regelde, de Information Division, worden besproken.

4.3 De Information Division in de Amerikaanse ambassade

Op 31 oktober 1951 kreeg de ECA-missie een nieuwe naam, de Mutual Security Agency. De MSA was verdeeld in twee kantoren en vijf afdelingen. Een van deze afdelingen was de Information

⁹⁸ RSC, RG 59. Lot file 123, reel 1 box 33 page 458.

⁹⁹ RSC, RG 59. Lot file 123, reel 1 box 33 page 453.

Division. De reacties in Nederland op het Marshallplan werden door dit bureau bijgehouden. Eugene Rachlis, Information Officer van de Nederlandse ECA-missie schreef hierover in een uitgebreide brief aan de directeur van de Information Division, Roscoe Drummond. Hij achtte de Nederlanders over het algemeen pro-Amerikaans, goed geïnformeerd over- en gunstig gezind ten opzichte van het Marshallplan. Zowel in het linker- als het rechterspectrum van de politiek bestond geen massale groepering die expliciet tegen het Europees Herstelprogramma of de Verenigde Staten was. Recente peilingen van de publieke opinie onderschreven dit. Desalniettemin was een aantal onderwerpen gevoelig voor de Nederlanders. De economische moeilijkheden waren vrij plotseling ontstaan. Dankzij de neutraliteit in de Eerste Wereldoorlog, goed ontwikkelde landbouw en gunstige handelsrelaties had Nederland de interbellumperiode redelijk doorstaan. De informatieafdeling moest daarom rekening houden met de waarschijnlijk gekrenkte trots van veel Nederlanders, die Marshallhulp moesten ontvangen. Behoedzaamheid van Amerikaanse zijde in de publiciteit rondom het Marshallplan, was vereist. De relatie tussen Nederland en de Verenigde Staten verkeerde in een moeilijke periode door het beeld dat bij veel Nederlanders van Amerikanen was ontstaan. Dit beeld was dat de Verenigde Staten het herstel van de drie Nederlandse traditionele bronnen van inkomsten probeerden te hinderen. De eerste hiervan was het terugwinnen van de kolonie Indonesië, de tweede bron van inkomsten was de handel met Duitsland en de derde de haven van Rotterdam. Deze bronnen van inkomsten waren allemaal beschadigd en daardoor werd de Nederlandse wederopbouw bemoeilijkt.¹⁰⁰

Rachlis noemde ook voordelen die de situatie in Nederland voor de Amerikanen had. Een aantal Nederlandse kenmerken kwam het informatieprogramma juist ten goede, zoals de hoge mate van geletterdheid van de bevolking. Het nationaal bekendmaken van de plannen zou makkelijk zijn omdat het een klein land betrof. Bovendien was de regering redelijk stabiel en over het algemeen de Amerikaanse plannen gunstig gezind. Een ander Nederlands kenmerk, de verzuiling, zou de Amerikaanse toenadering juist bemoeilijken. Elke zuil had eigen scholen, kranten, vakbonden en omroepen. De verzuiling beïnvloedde de hele Nederlandse maatschappij en daarmee ook de informatie die de Amerikaanse ambassade wenste te verstrekken. De voorbereiding en de verdeling van de informatie over het Marshallplan zou hieraan aangepast moeten worden, wilde het bij zowel katholieken, protestanten als socialisten terechtkomen. Hij voegde hieraan toe dat de Amerikaanse reclamemethoden waarschijnlijk een averechts effect hadden bij veel Nederlanders. Het zou tegen de traditionele, religieuze en trotse inborst van 'de Nederlander' stuiten. Hier was een aantal oplossingen voor bedacht. Ten eerste was de verstrekte informatie zoveel mogelijk in naam van de Nederlandse regering, vakbonden of andere organisaties vergeven. Daarnaast hadden de Verenigde Staten niet gevraagd om demonstraties van dankbaarheid, maar juist het oprechte Amerikaanse verlangen naar Nederlands herstel benadrukt. Ideeën die via de pers geuit moesten worden, werden op maat gemaakt

¹⁰⁰ Roosevelt Studycenter Middelburg, microfilmed at the National Archives Washington. Record Group 469 Records of the Agency for International Development and Predecessor Agencies. Mission to the Netherlands, 1949-1953. Reel 7 Information Division, 1948-1954 box 1 page 124.

voor iedere zuil. Ten slotte werd de reactie op Marshallplanprojecten getest alvorens het hele Nederlandse publiek er weet van kreeg.¹⁰¹ Tot zover vooral een relaas over de Nederlandse houding ten opzichte van het Marshallplan in het algemeen. De manier waarop de informatieafdeling Nederlanders het beste kon benaderen met promotie voor het Marshallplan was nu vastgesteld, maar wat precies gepromoot zou worden bleef onduidelijk.

Robert R. Mullen stelde in 1951 opnieuw de richtlijnen op voor de informatieafdeling van de ECA. De wederopbouwfase van de ECA was voorbij op dit moment, maar de defensieve fase was juist begonnen. Dit was de boodschap die de informatiedivisie aandacht moest geven, onder de slogan ‘Strength for the free world’. Deze richtlijnen varieerden wereldwijd enigszins, maar de doelstelling was overal hetzelfde. Samenwerken met de Verenigde Staten was de beste manier om van vrijheid, stabiliteit en voorspoed te kunnen genieten. Aan naties die na deze boodschap nog steeds zouden twifelen kon het Marshallplan worden verkocht als een concept van gelijkwaardig partnerschap. Alle posters, films, radioprogramma’s, speeches en dergelijke over het Marshallplan moesten volgens deze richtlijn gemaakt worden. De motieven van de Verenigde Staten moesten glashelder uit de voorlichting blijken. Volgens Mullen was het verlangen naar een vrije wereldmarkt het belangrijkste motief van de Verenigde Staten. In dezelfde brief verkondigde hij echter enkele regels later een politieke boodschap:

“Of course, it is clear that certain elements in the world don’t care much for stability, for good health, more food, and freedom. Against such weird and uncertain mentalities, certain protective measures have to be taken. Therefore, the U.S. is willing to share some of its weapons in defense.”¹⁰²

Mullen liet de namen van deze ‘zekere elementen’ aan de verbeelding over. Hij noemde niet het communisme of de Sovjet-Unie. Dit deed president Truman evenmin in de speech waarin hij de boodschap verkondigde, die later de Truman Doctrine genoemd werd. Het was echter duidelijk dat Truman, toen hij sprak over totalitaire regimes, op het communisme doelde en het is duidelijk dat Mullen dat ook deed. Enkele zinnen later benadrukte hij de noodzaak tot het hebben van duidelijke motieven. De communisten zouden altijd de motieven, niet de daden, van de Verenigde Staten aanvallen. De informatievoorziening moest kortom tot in de puntjes worden verzorgd. De kernpunten

¹⁰¹ Roosevelt Studycenter Middelburg, microfilmed at the National Archives Washington. Record Group 469 Records of the Agency for International Development and Predecessor Agencies. Mission to the Netherlands, 1949-1953. Reel 7 Information Division, 1948-1954 box 1 page 125.

¹⁰² Roosevelt Studycenter Middelburg, microfilmed at the National Archives Washington. Record Group 469 Records of the Agency for International Development and Predecessor Agencies. Mission to the Netherlands, 1949-1953. Reel 7 Information Division, 1948-1954 box 1 page 222 en 223.

werden door Mullen als volgt samengevat: maak de Amerikaanse motieven duidelijk, steun het programma en schets goede resultaten.¹⁰³

Het beleid van de Information Division was gericht op duidelijkheid en goede resultaten, die in Nederland zouden leiden tot steun aan het Marshallplan. In de uiteenzetting van dit beleid werd anticommunisme niet letterlijk genoemd. Met het plan werd een vrije wereldmarkt nagestreefd, geen wereldwijde kapitalisme of democratie. Hoewel niet veel politieke argumenten werden genoemd, bleek de richtlijn van de informatieafdeling niet geheel apolitiek. De belangrijkste aanwijzing hiervoor is het citaat van enkele regels terug. Ook op deze afdeling van de ECA is het politieke aspect dan ook niet geheel weg te denken.

4.4 Conclusie

Het antwoord op de vraag of de regering van de Verenigde Staten economische opbouw of preventie van communisme wilde bereiken met het Marshallplan, is tweeledig. De communismpreventie werd door Marshall niet genoemd. Desondanks was juist die reden voor veel Amerikanen een belangrijke motivatie om het Marshallplan te steunen. De verwarring over de intentie van het Marshallplan die bijvoorbeeld onder de Nederlandse bevolking heerste, is dan ook niet verwonderlijk. Na de speech van Marshall werden verschillende boodschappen aan het idee verbonden. Diverse senatoren in de Amerikaanse regering hadden een eigen beeld van wat er met het plan bedoeld werd. Het was een middel om Europa voor het communisme te behoeden volgens de één, en een middel om de mensheid, dus ook de Sovjet-Unie, te dienen volgens de ander. Uit de ruim vijftig verklaringen bleek echter wel degelijk een consensus, namelijk dat het van groot belang was voor Europa dat het hulp zou krijgen van de Verenigde Staten. De meeste senatoren en andere politici waren van mening dat Europa die hulp daadwerkelijk kreeg. Daarbij was het steeds het belangrijkste dat de Verenigde Staten er hetzelfde van bleven, of beter van werden. De belangen van Europa waren voornamelijk, maar de Amerikaanse belangen waren doorslaggevend. Aan de uitvoerende kant van het beleid, in de Information Division in de Amerikaanse ambassade, is minder verdeeldheid te ontdekken. Maatregelen tegen het communisme werden niet genoemd als voornaamste reden, maar de weerstand tegen communistische samenlevingen speelde wel een rol in het informatiebeleid. Wat betekent dit voor het historiografisch debat? Als het communisme nauwelijks genoemd werd, lijkt het erop dat, zoals de traditionalisten al aangaven, de hulp vooral om economische redenen werd gegeven. Het revisionistische standpunt dat de politieke bedoelingen van het plan aanzienlijk waren, wordt door deze bevindingen slechts in kleine mate onderschreven. De scheiding tussen de twee stromingen is niet zo scherp te trekken als eerder wel eens werd gedaan in het historiografisch debat. Revisionistische argumenten waren soms dusdanig verregaand dat van een crisissituatie in Europa

¹⁰³ Roosevelt Studycenter Middelburg, microfilmed at the National Archives Washington. Record Group 469 Records of the Agency for International Development and Predecessor Agencies. Mission to the Netherlands, 1949-1953. Reel 7 Information Division, 1948-1954 box 1 page 223.

nauwelijks sprake zou zijn geweest en de Verenigde Staten daarom een puur politieke motivatie gehad zouden hebben. Het lijkt er echter op dat het Marshallplan van origine werkelijk een economisch bedoeld plan was, met enigszins verholde, doch voor veel Amerikanen welkome, politieke doeleinden.

5 De ontvangst van het Marshallplan in het Nederland

Het Marshallplan werd uitgevoerd in hetzelfde jaar dat de Truman-doctrine werd gepresenteerd en de Koude Oorlog zich begon te ontwikkelen. Zoals bekend ontstond door de Koude Oorlog een kloof in Europa, die het continent in een oostelijk en een westelijk gedeelte verdeelde. Nederland hoorde bij het westelijke gedeelte. In de internationale politiek nam het een pro-Amerikaans standpunt in. In hoeverre het Marshallplan anticommunistisch bedoeld was, is behandeld in het voorgaande hoofdstuk. Hoe werd hier in de Nederlandse politiek op gereageerd? Hoe zag het politieke landschap er in Nederland uit in 1947? Hoe werd in dit klimaat over communisme gedacht tijdens het Marshallplan en hoe zag de Nederlandse communistische beweging eruit? Werd er aandacht geschonken aan de politieke lading van het Marshallplan en wat vond Nederland van deze ontwikkeling? Deze vragen zullen beantwoord worden met behulp van stukken uit de Tweede Kamer, waarin de reactie op de presentatie van het Marshallplan is vastgelegd. Wat de Nederlandse bevolking van het Marshallplan vond, is reeds behandeld in hoofdstuk drie over de Marshallhulp en de Nederlandse bevolking. In dit hoofdstuk is de Nederlandse politiek aan de beurt en hiermee zal antwoord gegeven worden op de laatste deelvraag: hoe interpreteerde de Nederlandse politiek het Marshallplan? Om deze vraag te kunnen beantwoorden volgt hieronder eerst een paragraaf over een deel van de Nederlandse politieke geschiedenis.

5.1 Het Nederlandse politieke landschap: een kort overzicht tot aan het einde van de Tweede Wereldoorlog

Vanaf het begin van de negentiende eeuw kende Nederland twee politieke stromingen, de conservatieven en de radicalen. De conservatieven wilden het gezag van de koning en de eenheid van kerk en staat behouden, de radicalen streefden de idealen van de Franse Revolutie na. De radicale stroming splitste zich in de loop van de negentiende eeuw in een liberale en een socialistische richting. Het conservatisme viel ook uiteen in verschillende stromingen, waarvan de katholieke en de calvinistische de belangrijkste waren. Hoewel in al deze stromingen opnieuw afsplitsingen ontstonden, kende Nederland in het begin van de twintigste eeuw vier hoofdstromingen: liberalisme, calvinisme, katholicisme en socialisme.¹⁰⁴ Door de verzuiling die in de Nederlandse samenleving ontstond, verstarde deze stromingen. De confessionele partijen behielden van 1918 tot 1967 een kleine meerderheid in de Tweede Kamer, maar vormden niet altijd de regering. De sociaaldemocraten hadden als belangrijkste politieke partij de Sociaal Democratische Arbeiders Partij. Toen deze partij de standpunten echter matigde, voelden marxisten zich minder thuis bij de SDAP. In 1919 richtten ze daarom een eigen partij op, de Communistische Partij Holland, voorheen Sociaal-Democratische Partij genoemd. Aanhangers van de SDAP stapten dus over naar de SDP, die vervolgens CPH (en vanaf

¹⁰⁴ Paul Lucardie, *Nederland stromenland. Een geschiedenis van de politieke stromingen* (Assen 2007) 30.

1935 CPN) werd genoemd. Het belangrijkste voorbeeld voor deze partij was het Russische socialisme van Lenin, dat na de revolutie in 1917 communisme werd genoemd. Hoewel de communistische partij in de Sovjet-Unie zowel veel hervormde als onderdrukte, bleef de Sovjet-Unie het voorbeeld voor de Nederlandse communisten.¹⁰⁵

In 1941 werden alle politieke partijen, met uitzondering van de Nationaal Socialistische Beweging, door de Duitse bezetter verboden. De NSB was in 1931 opgericht en werd geleid door Anton Mussert, een bewonderaar van Hitler en Mussolini. In 1935 kreeg de NSB bij provinciale verkiezingen acht procent van de stemmen. Toen het echter de rassenleer en andere extreme opvattingen van Hitler overnam, koos een groot deel van het electoraat voor een andere politieke stroming. Na de bezetting door Duitsland in 1940 kregen de Nederlandse nationaalsocialisten alsnog de kans hun denkbeelden uit te voeren. De macht lag in handen van Duitsland, maar NSB'ers kregen belangrijke functies toebedeeld. De Oostenrijker Arthur Seys-Inquart werd ingesteld als rijkscommissaris en hij leidde het Duitse bestuur in Nederland. De NSB moest zijn bevelen opvolgen. Het ledenaantal van de NSB groeide in de oorlogsjaren aanzienlijk, van 30.000 naar 80.000 leden.¹⁰⁶ Het normale politieke leven was lamgelegd, tot de Geallieerden Europa bevrijdden.

De bestaande partijen keerden terug en nieuwe partijen werden opgericht. De meeste hiervan waren geen lang leven beschoren. Een uitzondering hierop was de Partij van de Arbeid, in 1946 opgericht door een gemengd gezelschap uit verschillende stromingen, waarvan de basis bestond uit de reeds bestaande SDAP. In dit gemengde gezelschap bevonden zich ook liberalen, die echter de socialistische elementen niet met hun eigen visie konden rijmen. In 1948 richtten zij daarom de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie op. Uit de eerste naoorlogse verkiezingen bleek dat de politieke verhoudingen niet veel waren veranderd. De verzuiling die voor de oorlog had bestaan, bestond nog steeds. Desondanks was het politieke klimaat minder statisch geworden. De katholieke partij stond nu, in tegenstelling tot voor de oorlog, ook open voor niet-katholieken. Na de Tweede Kamerverkiezingen in 1946 waren het de katholieken en de sociaaldemocraten die samen een coalitie vormden, wat een nieuwe ontwikkeling was in de Nederlandse politiek. De kabinetten die de partijen samen vormden werden rooms-rood genoemd. Na de oorlog in 1945 werd een overgangskabinet gevormd door Drees en Schermerhorn. Na dit overbruggende jaar werd Nederland tot 1958 door rooms-rode coalities geregeerd, van 1946 tot 1948 door Beel en van 1948 tot 1958 door de sociaaldemocraat Drees.¹⁰⁷ Deze kabinetten leidden de wederopbouw en bouwden samen de verzorgingsstaat op. Tussen de partijen bestonden belangrijke ideologische verschillen, maar de overeenkomsten waren groot genoeg om in deze periode te regeren.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Lucardie, *Nederland Stroomland* 40.

¹⁰⁶ Lucardie, *Nederland Stroomland* 42.

¹⁰⁷ Mulder, *Geschiedenis van Nederland* 245.

¹⁰⁸ Mulder, *Geschiedenis van Nederland* 244.

5.2 Communisme en anticommunisme in Nederland

Hoewel de houding in Nederland overwegend anticommunistisch was, was er een kleine groepering bestaande uit Nederlanders met communistische sympathieën. Hun voorbeeld was meestal de Sovjet-Unie. Al voordat de Sovjet-Unie werd gevormd, bestond in Nederland echter al een communistische partij. De enige Nederlandse communistische partij die ooit in Nederland heeft bestaan ontstond in 1919, toen drie leden, die uit de Sociaal Democratische Arbeiders Partij waren gezet, een eigen partij besloten op te richten. Zij vormden samen de rivaliserende Sociaal Democratische Partij, met marxistische uitgangspunten. Na de Russische Revolutie doopten ze zichzelf in 1919 om tot de Communistische Partij Holland.¹⁰⁹ In 1933 behaalde de partij het grootste vooroorlogse succes, vier zetels in de Tweede Kamer. In 1935 werd deze naam veranderd in Communistische Partij Nederland, de CPN. De populariteit steeg tijdens en na de oorlog dankzij de activiteiten van de CPN tijdens de Duitse bezetting. De CPN had veel verzetswerk verricht en had de leiding bij de Februaristaking in 1941.¹¹⁰ Tijdens deze staking werd voor het eerst tijdens de bezetting een grootschalig protest geuit tegen de Duitsers en hun behandeling van de joodse burgers van Nederland. Deze acties gaven de CPN een sympathieke uitstraling voor de Nederlandse bevolking. Tijdens de eerste naoorlogse Tweede Kamerverkiezingen in 1946 groeide het aantal zetels dan ook uit tot tien. De lage levensstandaard en schaarste van goederen leidden tot een grotere sympathie voor het communistische gedachtegoed¹¹¹. De meeste kiezers voor het CPN kwamen uit Amsterdam, Rotterdam, de Zaanstreek en Noordoost Groningen. Aan de populariteit van de communistische partij kwam echter vrij snel weer een einde.

Vanaf 1947 werd de kloof tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten groter. De betrekkingen tussen de grootmachten bekoelden snel. In Nederland werd sneller de kant van de Verenigde Staten gekozen. Bovendien zorgden acties van de Sovjet-Unie in de satellietstaten voor een groeiende antipathie voor het communisme. De populariteit van de CPN nam af.¹¹² De partij nam controversiële standpunten in over gevoelige onderwerpen als de dekolonisatie van Indonesië. De kiezers die na de oorlog uit sympathie voor de communisten hadden gekozen, konden deze politieke keuzes niet waarderen. Hierdoor verloren de Nederlandse communisten de kiezers die ze direct na de oorlog hadden gewonnen. Zoals eerder al gezegd, waren de andere politieke partijen binnen het Nederlandse politieke systeem anticommunistisch ingesteld. In iedere zuil was een reden tot afkeer van het communistische gedachtegoed. Zo raakte de CPN in een geïsoleerde positie.¹¹³

De eerste verkiezingen die na de oorlog werden gehouden wezen uit dat de politieke machtsverhoudingen van voor de oorlog ongewijzigd waren. De maatschappij bleef verdeeld in

¹⁰⁹ Erik Hansen, 'Crisis in the party: De Tribune Faction and the Origins of the Dutch Communist Party 1907-1909', *Journal of contemporary history* 11 (1976) 43.

¹¹⁰ <http://www.parlement.com/4-6-2010>

¹¹¹ Sjaak van der Velden, *Van SDB tot SP. 125 Jaar socialisme in Nederland* (Amsterdam 2008) 152.

¹¹² Van der Velden, *van SDB tot SP* 156.

¹¹³ <http://www.parlement.com/4-6-2010>

verschillende zuilen.¹¹⁴ De protestanten, katholieken, socialisten en liberalen hadden allen een andere reden tot anticommunisme. Deze redenen waren al voor de Tweede Wereldoorlog in de Nederlandse maatschappij ontstaan. Voor de katholieken en protestanten was het communisme een goddeloze ideologie, terwijl liberalen en sociaaldemocraten bang waren dat het communisme een bedreiging zou vormen voor het economische individualisme. De overtuiging bestond dat het communisme het einde van de individuele vrijheid zou betekenen. Daarnaast was Nederland door de Russische Revolutie in 1917 grote investeringen kwijtgeraakt. Bovendien waren de Russische Romanovs, vermoord tijdens de revolutie, familie van de Nederlandse Koninklijke familie. De laatste was dan ook niet gecharmeerd van de communistische machtsovername. Nederland erkende de Sovjet-Unie pas in 1942, gedwongen door de oorlogsomstandigheden.¹¹⁵ Gedurende de oorlog werden de twee landen immers, na de inval van Duitsland in de Sovjet-Unie, bondgenoten.

De anticommunistische houding in Nederland verminderde enigszins direct na de Tweede Wereldoorlog. De Sovjet-Unie kreeg sympathie van de Nederlandse bevolking omdat het als onderdeel van de Geallieerden had bijgedragen aan het verslaan van Duitsland. Ondertussen kreeg de communistische partij in Nederland, zoals al werd genoemd, steun vanwege het grote aandeel dat de communisten hadden gehad in het verzet. Minister-president Willem Drees was bovendien niet bang voor een inval van de communistische Sovjet-Unie. Als er gevaar zou dreigen vanuit het communisme, kwam dit uit Nederland zelf. Drees wilde waken voor een groeiende aanhang van de communisten in Nederland en daarmee samenhangend de mogelijkheid dat zij een vijfde zuil zouden gaan vormen. Om dit te voorkomen weigerde de overheid om veel uit te geven aan defensie, als dit ten koste zou gaan van het verbeteren van de levensstandaard. De regering ging ervan uit dat het verhogen van het welvaartsniveau het beste middel was tegen groei van het communisme.¹¹⁶

5.3 Amerikaans en Nederlands anticommunisme verenigd in vakbonden

Anticommunisme was sinds de presentatie van de Truman Doctrine in 1947 een gevestigd onderwerp in het Amerikaanse buitenlandbeleid. President Truman vertelde in zijn speech dat voortaan alle landen, waarvan de vrijheid werd bedreigd, door de Verenigde Staten geholpen zouden worden. Dit betekende feitelijk dat de Verenigde Staten het wereldwijd zouden opnemen tegen oprukkend communisme. De Truman Doctrine stelde daardoor landen als Nederland voor een keuze tussen totalitarisme en democratie. In Nederland was tot dan toe getracht geen keuze te maken tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Dankzij de bijdrage van de Sovjet-Unie aan het verslaan van nazi-Duitsland enerzijds en de verzetsactiviteiten van de communisten in Nederland anderzijds was het anticommunisme in Nederland tijdelijk afgezwakt. De vakbonden in Nederland hadden echter al

¹¹⁴ Van der Eng, *Het Marshall-plan* 83

¹¹⁵ Paul Koedijk, 'The Netherlands, The United States, and anticommunism during the early cold war', in Hans Krabbendam, Cornelis A. van Minnen en Giles-Scott Smith, *Four Centuries of Dutch-American relations. NL-USA* (Amsterdam 2009) 597.

¹¹⁶ Koedijk, 'The Netherlands, The United States and anticommunism' 599.

eerder een keuze gemaakt en voor een band met de Verenigde Staten gekozen. Vooral het Nederlands Verbond van Vakverenigingen had al jaren, ook voor de oorlog, contact met de Amerikaanse collega's van de American Federation of Labor. In 1945 bespraken de AFL en de NVV al hoe het communisme in Europa het beste bestreden kon worden. Na de oorlog werd overigens een zuivering gehouden in het NVV, dat tijdens de oorlog voor een groot deel onder invloed van de Duitse bezetter gekomen was.¹¹⁷ De gezamenlijke anticommunistische doelstellingen van de vakbonden waren voordelig voor de NVV. Het kreeg bijvoorbeeld financiële steun van de AFL via een Zwitserse bankrekening. In de loop van 1947, toen de Truman Doctrine uitgeroepen was, begon de Verenigde Staten een 'labor diplomacy'. Het doel hiervan was om linkse partijen en vakbonden in West-Europa te versterken. Het linkerspectrum van de politiek was volgens de Amerikanen een belangrijk middel om het communisme te weren.¹¹⁸ De NVV had gedurende de uitvoering van het Marshallplan uitstekende contacten met de ECA-missie in Den Haag.

5.4 De internationale positie van naoorlogs Nederland: Atlantische oriëntatie

Voordat de Tweede Wereldoorlog uitbrak, was Nederland, afhankelijk van de gehanteerde criteria, de derde of vierde koloniale mogendheid van de wereld. Het bezat de Indonesische archipel, Suriname en de Nederlandse Antillen. De economische zaken waren gericht op het koloniale rijk, dat de belangrijkste afzetmarkt voor de Nederlandse handelswaar was. Tussen Europa, Indonesië en de Verenigde Staten bestond een lucratieve driehoekshandel. In de internationale context voerde Nederland een neutraliteitsbeleid. Dit werd door de Nederlanders als een deugd gezien. Bovendien garandeerde de neutraliteit controle over de Nederlandse archipel. Grotere Europese machten als Frankrijk en Groot-Brittannië hadden nooit toegelaten dat Nederland zoveel overzeese gebieden veroverde als het bondgenootschappen had met grote en dus gevaarlijke rivalen.¹¹⁹ Tijdens de Tweede Wereldoorlog veranderde dit drastisch. Nederland verloor Indonesië door de bezetting van Japan. Na de oorlog bleek het behouden van de kolonie een brug te ver. In Nederland was gebleken dat het Nederlandse leger niet sterk genoeg was om een aanval van een vijandige staat af te slaan. De economische positie was gewijzigd. Door het verlies van Indonesië vielen zowel oliebronnen als een afzetmarkt weg. Een grote verandering in het zelfbeeld en de voortaan te voeren politiek was onvermijdelijk geworden. De belangrijkste les die getrokken kon worden ten aanzien van de buitenlandse politiek, was dat neutraliteit als politiek had gefaald. Ondanks deze jarenlang succesvolle strategie, was Duitsland Nederland binnengevallen en had het bezet. Nederland zou een nieuwe positie moeten zien te vinden in de internationale betrekkingen.

¹¹⁷ <http://www.vakbewegingindeoorlog.nl/nederlands-verbond-van-vakverenigingen-nvv> 13-09-2010.

¹¹⁸ Koedijk, 'The Netherlands, the United States and anticommunism' 600.

¹¹⁹ College Schulte-Nordholt 1-3-2010 *Nederland: einde van het imperium. Erasmus Universiteit, Lectures on the Twentieth Century Netherlands in an International Context.*

De Amerikaanse bevrijders werden met vreugde onthaald, maar onder de Nederlandse bevolking bestond ook scepsis jegens de Verenigde Staten. Dit bleek uit een kritische houding ten opzichte van de Amerikaanse politiek, cultuur en economie. Bovendien waren de Verenigde Staten een nucleaire macht geworden. De reactie van de Nederlandse politiek was in eerste instantie het voorstel van een Europese derde supermacht. Deze zou een brug kunnen vormen tussen het Amerikaanse kapitalisme en het Russische communisme. Dit bleek al snel ijdele hoop. De Verenigde Staten gebruikten het idee nog wel om het Marshallplan aantrekkelijker te maken voor de Europese landen, onder het motto 'neither Wall Street nor Stalin'. Deze kreet kwam oorspronkelijk van de Amerikaan Walter Reuther, de leider van de American Federation of Labor, de anticommunistische Amerikaanse vakbeweging.¹²⁰ Naarmate de Koude Oorlog zich verder ontwikkelde bleek dit idee echter onhoudbaar. Een keuze tussen de twee grootmachten lag in het verschiet. De lange traditie van neutraliteitsbeleid in Nederland zou moeten worden doorbroken. Ondanks de terughoudendheid van de regering om een keuze te maken tussen oost en west, lag een politieke toenadering tot de Verenigde Staten voor de hand.¹²¹

De oriëntatie van Nederland op de Verenigde Staten betekende uiteraard dat op de speech van minister Marshall gereageerd diende te worden. Een aantal belangrijke ontwikkelingen bepaalden de afweging die Nederland moest maken na het aanbod van Marshall. Ten eerste het betalingsbalansprobleem, dat net als in andere Europese landen steeds nijpender werd. Een tweede zaak van groot belang voor Nederland was het herstel van Duitsland. Zolang de kwestie Duitsland niet was opgelost, kon Nederland ook geen duidelijke politieke richting kiezen. Voor de veiligheid van Nederland was het essentieel dat Duitsland een economisch gezond en militair ongevaarlijk buurland was. In dergelijke conditie was de oosterbuur voor Nederland een lucratieve handelspartner. Als de veiligheid ten opzichte van Duitsland niet gegarandeerd kon worden, was het echter een angstaanjagend buurland, zeker gezien de recente geschiedenis. De Nederlandse politiek was dan ook vooral gericht op de kwestie Duitsland. Tenslotte werd veel belang gehecht aan de kwestie Indonesië.¹²² De kolonie werd door veel Nederlanders als onmisbaar bestempeld, terwijl achteraf geconcludeerd kan worden dat de koloniale tijd voor Nederland na de Tweede Wereldoorlog definitief over was. Hoe dan ook, de toekomst van Indonesië was een belangrijke factor in de Nederlandse politieke keuzes. Deze zaken bepaalden de houding van Nederland ten opzichte van de Verenigde Staten en de andere Europese landen. Het aanbod van Marshallhulp kwam leek al deze kwesties ten goede te komen. In de volgende paragraaf zal hier uitgebreid op ingegaan worden. Vanaf 1945 werd een veiligheidspolitiek gevoerd die volledig op de Verenigde Staten was gericht. Deze Atlantische

¹²⁰ Koedijk, 'The Netherlands, The United States and anticommunism' 598.

¹²¹ Koedijk, 'The Netherlands, The United States and anticommunism' 599.

¹²² Van der Eng, *De Marshallhulp* 34.

oriëntatie werd ook wel Atlanticisme genoemd.¹²³ Alle politieke partijen, met uitzondering van de Communistische Partij Nederland, steunden deze oriëntatie.¹²⁴

5.5 De reactie van de politiek op het voorstel van Marshall

Nederland paste zich zo goed en zo kwaad als het ging aan de veranderde internationale omstandigheden aan. De leidende rol van de Verenigde Staten werd verwelkomd door de meeste naoorlogse regeringen. Hoewel zaken als het verlies van Indonesië tot frustratie leidden en botsten met de Amerikaanse belangen, was de algemene gedachte dat de Amerikaanse hegemonie voor Nederland voordelig was.¹²⁵ Zoals in de vorige paragraaf al genoemd, waren een aantal ontwikkelingen na de oorlog voor Nederland van groot belang. De wederopbouw en veiligheid van West-Europa enerzijds en de dekolonisatie van Indonesië anderzijds waren de twee belangrijkste voor de regering. Kort gezegd hing de toekomst van Nederland voor een groot deel af van wat er zou gebeuren met Indonesië en Duitsland. Nederland wilde de onafhankelijkheid van Indonesië koste wat kost tegenhouden. Vrijwel de hele Nederlandse troepenmacht werd naar de kolonie gestuurd. De Marshallhulp was inmiddels een feit en de Nederlandse regering hoopte, juist met deze Amerikaanse financiële en militaire hulp, de kolonie te kunnen behouden. De Verenigde Staten konden echter weinig begrip opbrengen voor de poging van Nederland om het koloniale rijk te behouden. In 1948, toen Nederland de tweede politionele actie begon, werd de kritiek scherper. Omdat de vrijheidsbeweging in Indonesië uitgesproken anticommunistisch was, hadden de Verenigde Staten geen aanleiding om, zoals in Vietnam, de onafhankelijkheid te voorkomen. Via de Verenigde Naties eisten de Verenigde Staten dat een einde werd gemaakt aan de vijandigheden. Om dit te bereiken werd bedreigd de Marshallhulp aan Nederland te beëindigen. Onder dwang van de Verenigde Naties en de Verenigde Staten deed Nederland uiteindelijk afstand van de kolonie, vier jaar nadat deze zich onafhankelijk had verklaard. Hoewel de regering vreesde voor inkomstenverlies bij het verliezen van Indonesië, kan achteraf worden geconcludeerd dat het financieel gezien eerder een vooruitgang was. De Marshallhulp, waarvan gehoopt was dat het Indonesië zou helpen behouden, bleek ironisch genoeg juist een Amerikaans pressiemiddel om de onafhankelijkheid van Indonesië te accepteren.

De andere kwestie die de buitenlandse politiek van Nederland ten zeerste bepaalde in deze periode was de toekomst van Duitsland. Voorheen was dit buurland een goede handelsrelatie geweest, maar in de oorlog had Nederland door Duits toedoen enorme schade geleden. Nederland hoopte dan ook op herstelbetalingen van Duitsland. Een nieuwe handelsrelatie opbouwen was echter ook van groot belang, net als de zekerheid dat in de toekomst niet gevreesd hoefde te worden voor hernieuwde Duitse agressie. Het Marshallplan was voor dit probleem een uitstekende oplossing. Het door

¹²³ A.G. Harryvan, J. van der Harst en S. van der Voorst, *Voor Nederland en Europa. Politici en ambtenaren over het Nederlandse Europabeleid en de Europese integratie, 1945-1975* (Den Haag 2001) 17

¹²⁴ Duco Hellema, 'The politics of asymmetry', in Hans Krabbendam, Cornelis A. van Minnen en Giles-Scott Smith, *Four Centuries of Dutch-American relations. NL-USA* (Amsterdam 2009) 583.

¹²⁵ Hellema, 'The politics of asymmetry' 580.

Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten bezette West-Duitsland kreeg toegang tot de Marshallhulp, en werd later gevraagd toe te treden tot de Noord Atlantische Verdrags Organisatie. Dankzij deze oplossing kon Nederland handel drijven met West-Duitsland maar had het ook de verzekering dat Duitsland niet opnieuw zou kunnen uitgroeien tot een potentiële agressor. Deze beide zaken werden gegarandeerd door de tussenkomst van de Verenigde Staten.¹²⁶

5.6 De Eerste en Tweede Kamerstukken over het Marshallplan

In deze paragraaf zullen de overwegingen van de Nederlandse regering over het Marshallplan worden beschreven. Toen Marshall zijn rede hield werden reeds leningen aan Nederland verstrekt door de Wereldbank, de Internationale Bank voor Ontwikkeling en Herstel. Over deze leningen werd door de ministers beraadslaagd, nadat Marshall zijn rede had gehouden. Deze discussie is daarom eveneens interessant om de houding van de Nederlandse regering ten opzichte van de Verenigde Staten te peilen. Wat vonden de Tweede Kamerleden van het idee om een structureel hulpprogramma in samenwerking met andere Europese landen op te zetten? Hoe werd de rol van de Verenigde Staten gezien? Het bleek uit hoofdstuk vier dat de intentie van de Verenigde Staten gemengd was. De hulp die de Verenigde Staten zou geven diende hoofdzakelijk een economisch doel. De politieke factoren waren echter niet onbelangrijk. Door sommige Amerikaanse politici werden de politieke, anticommunistische aspecten van het programma echter nadrukkelijker benoemd dan door andere staatslieden. De meningen bleken aldus zelfs aan de hulpverstrekkende zijde verdeeld. Hoe werd daar in de Nederlandse politiek over gedacht? Aan de hand van stukken uit de vergaderingen in de Eerste en Tweede Kamer kan dit worden behandeld. Ter verduidelijking zullen enkele frases uit de stukken als citaat worden gebruikt.

In een betoog van de heer van de Kieft op 11 februari 1948, sociaaldemocratisch lid van de Eerste Kamer, werd de wederopbouw van Nederland besproken. De parlementariër stak zijn mening over het communisme niet onder stoelen of banken. Het communisme kwam altijd voort uit de uitwassen van het kapitalisme, wanneer de klassenverschillen het grootste waren. Zo was het in Rusland gegaan en de kans was groot dat het West-Europa eveneens zo zou vergaan, als de tekortkomingen voor de grote massa niet werden opgelost. De oplossing was volgens van de Kieft niet het afwijzen van het communisme. De sociale en maatschappelijke omstandigheden dienden zodanig te worden verbeterd, dat het communisme geen kans kon krijgen. Slechts het communisme afwijzen was niet voldoende.¹²⁷ De grote massa van de bevolking zou bestaanszekerheid gegarandeerd moeten kunnen worden, ook in een kapitalistische samenleving:

¹²⁶ Hellema, 'The politics of asymmetry' 582.

¹²⁷ Staten-Generaal, 15^e vergadering 11 februari 1948. Vel 600, Algemene politieke beschouwingen over de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1948, 102.
http://resource.sgd.kb.nl/SGD/19471948/PDF/SGD_19471948_0000027.pdf 30-07-2010.

‘Indien men het communisme afwijst om zijn geestelijke dwang, om zijn methoden van terreur en persoonlijke vrijheidsberoving, om zijn minachting voor de persoonlijkheid van de mens, dan zal men tegelijkertijd moeten erkennen, dat slechts een samenleving, die het onrecht en de uitbuiting van het kapitalisme overwint en voor de grote massa van de bevolking een redelijke bestaanszekerheid en sociale verzorging zal kunnen waarborgen, voorwaarden schept, die een ontwikkeling van het communisme zullen belemmeren of verminderen.’¹²⁸

De Nederlandse regering diende te proberen het welvaartspeil zoveel mogelijk te verhogen, en daarbij sociale zorg voor werklozen, ouderen en zieken mogelijk te maken. Dit kon niet los gezien worden van wat in het buitenland gebeurde. De internationale situatie werd verder door de heer van de Kieft niet specifiek benoemd; wat hij exact bedoelde met deze opmerking blijft daarom onduidelijk. Het moreel in Nederland was door de oorlog echter drastisch gedaald. De schaarste-economie, waarin beschikbare goederen op de bon verspreid werden, moest zorgen voor een gelijkmatige verdeling van de levensmiddelen. De regering werd hierin gedwarsboomd door de handel op de zwarte markt. Desalniettemin was Nederland, aldus van de Kieft, al een heel eind op de goede weg wat wederopbouw betreft. Dit merkte hij vooral op na een kort bezoek aan het buitenland. De Nederland omringende landen waren minder ver in de wederopbouw van bruggen, wegen en het spoorwegnet. In die landen werd tevens met bewondering over Nederland gesproken, terwijl de kranten in Nederland zelf eerder spraken van een miserabele situatie. Volgens van de Kieft was dit onvermijdelijk:

‘Het is nu eenmaal vaak een hebbelijkheid van den Nederlander geweest om zijn bewondering te reserveren voor wat buiten onze grenzen geschiedt en het binnenland het monopolie te schenken van zijn ietwat zure kritiek’¹²⁹

Deze kritiek was grotendeels onterecht, en de sociaaldemocraat maakte van de gelegenheid gebruik om te regering te complimenteren met hun naoorlogse beleid. De wederopbouw in Nederland was dankzij de geldpolitiek, het productieapparaat, de belastingpolitiek en de sociale verzorging van de massa al veel waardering waard volgens van de Kieft en zijn fractie.

In dezelfde algemene politieke beschouwingen ontstond wat later een verhitte discussie over het anticommunisme tussen de heer van Santen, lid van de Communistische Partij Nederland, en de heer Kropman van de Katholieke Volkspartij. De heer van Santen betrok het Marshallplan eveneens in deze discussie. Het Westelijke blok in Europa was volgens hem een blok onder grootkapitalistische oftewel Amerikaanse hegemonie. Zelfs de Nederlandse Minister van Financiën had in de Tweede

¹²⁸ Staten-Generaal, *idem*.

¹²⁹ Staten-Generaal, 15^e vergadering 11 februari 1948. 600 Algemene politieke beschouwingen over de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1948, 102
http://resource.sgd.kb.nl/SGD/19471948/PDF/SGD_19471948_0000027.pdf 30-07-2010.

Kamer erkend dat het Marshallplan zowel humanitaire, economische als politieke doeleinden had. Van Santen:

‘Slechts hij, die volledig abstraheert van de internationale tegenstelling tussen het imperialistische en anti-imperialistische kamp, kan zich in slaap wiegen met de illusie, dat het plan van Marshall te isoleren is van de algemene imperialistische politiek van de Verenigde Staten.’¹³⁰

De communistische partij was het niet met het beleid van de regering eens, dat maakte de heer van Santen samen met partijgenoten duidelijk. Het waren echter de enige parlementariërs met stevige kritiek op de politieke boodschap die verbonden was aan samenwerking met de Verenigde Staten. De andere partijen hadden weliswaar enig commentaar op de grote invloed van de Verenigde Staten, maar het was voor de meeste parlementariërs iets dat geaccepteerd moest worden gezien de omstandigheden waar Nederland zich in bevond. De pragmatische instelling overheerste, zo bleek uit de stukken.

In de Tweede Kamer werd op 21 augustus 1947 het wetsontwerp behandeld waarin de leningsovereenkomst voor herstel en ontwikkeling tussen Nederland en de Internationale Bank voor Ontwikkeling en Herstel (de Wereldbank) werd goedgekeurd. Deze bank was in 1944 opgericht om de wederopbouw van Europa te bevorderen. De leningen die deze bank verstrekke waren voorlopers van het Marshallplan. De besprekingen in de Tweede Kamer over het voorstel van de Verenigde Staten werden met enige haast gevoerd na verzoek om het wetsvoorstel via een spoedprocedure te behandelen. Minister Lief tinck van Financiën opende de vergadering met de mededeling verheugd te zijn, dat het wetsontwerp zo snel besproken kon worden. Het betreffende wetsvoorstel behelsde de goedkeuring van de leningsovereenkomst, afgesloten tussen Nederland en de Internationale Bank voor Herstel en Ontwikkeling. Deze leningsovereenkomst was in Washington gesloten. Nederland was de Verenigde Staten veel dank verschuldigd, aldus Lief tinck. Veel van de verplichtingen die Nederland tijdens en na de oorlog op zich had genomen, waren door de Verenigde Staten kwijtgescholden. Vervolgens wees de minister op het aanbod dat minister Marshall recentelijk had gedaan. De minister sprak vleidend over dit aanbod en over de Verenigde Staten.¹³¹ Hij noemde het voorstel een ‘hoopgevend initiatief’. De minister wees de Kamer op het feit dat de lening niet van de Verenigde Staten zou komen maar van de Internationale Bank. Dat de Verenigde Staten de belangrijkste bijdrage in kapitaal aan deze bank hadden geleverd, vond de minister een positief en genereus initiatief, aangezien de Amerikanen zelf die bank niet nodig hadden. De minister benadrukte daarnaast de ernst van de dollarcrisis waar Nederland en andere Europese landen zich in bevonden. Het voorstel van de

¹³⁰ Staten-Generaal, 15^e vergadering 11 februari 1948. 600 Algemene politieke beschouwingen over de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1948, vel 31 107.

http://resource.sgd.kb.nl/SGD/19471948/PDF/SGD_19471948_0000027.pdf 30-07-2010.

¹³¹ Staten-Generaal, vel 558 2155 Tweede Kamer, 73^e vergadering, 21 augustus 1947. 538. Goedkeuring van de op 7 augustus 1947 te Washington gesloten leningsovereenkomst.

http://resource.sgd.kb.nl/SGD/19461947/PDF/SGD_19461947_0000375.pdf 17-06-2010.

Verenigde Staten moest ook daarom zeer serieus genomen worden. In de rest van het betoog van de minister legde hij evenwel uitsluitend de nadruk op de positieve aspecten van het voorstel van de Verenigde Staten. Na dit mondelinge betoog was er gelegenheid voor de Kamer om vragen te stellen.

De oppositie leverde als commentaar op het wetsvoorstel dat de positie van de Verenigde Staten als kredietverstrekker wel bijzonder machtig was. De socialist Hoogcarspel, lid van de Tweede Kamer voor de Communistische Partij Nederland, merkte op dat de kredietverstrekking inderdaad noodzakelijk en van grote betekenis was voor Nederland. De lening werd volgens hem echter onder te zware voorwaarden verstrekt. Zowel de materiële als de ideële voorwaarden hadden grote invloed op de economische onafhankelijkheid van Nederland. Bovendien was de Internationale Bank voor Herstel en Ontwikkeling juist geen onafhankelijk instituut, ondanks de opmerking van de minister dat het geen Amerikaanse bank betrof. De heer Hoogcarspel bracht hier tegenin dat de bank opgericht was door de overwinnende mogendheden en daardoor gezien kon worden als een kanaal, waardoor de Verenigde Staten de wereld van dollars oftewel Amerikaanse goederen zou voorzien. De Verenigde Staten hadden bovendien grote invloed op het beleid van de bank. Van de vijf directeurs werden bijvoorbeeld vier directeurs gekozen door de verschillende leden, terwijl de Verenigde Staten de directeur zelf mochten aanwijzen. De meeste kritiek had de heer Hoogcarspel echter op het gebrek aan idealisme van het Amerikaanse initiatief:

‘Het spijt ons ten zeerste, dat de idealistische zijde van het vraagstuk geheel uit het oog is verloren, en dat de lening aan ons land verstrekt wordt zuiver op kapitalistisch commerciële gronden.’¹³²

De heer Schmal, lid van de CHU in de Tweede Kamer, vond deze opmerking niet van toepassing. Het enige idealisme waar Nederland behoefte aan had, zo meende hij, was een realistisch getint idealisme. De reactie van Liefinck op de kritiek uit de Kamer op de grote invloed van de Verenigde Staten, was dat dit nu eenmaal de huidige situatie was, en dat Nederland zich hier naar had te schikken. De Verenigde Staten hadden een groot aandeel in de Internationale Bank voor Herstel en Ontwikkeling, en het sprak daarmee voor zich dat de bank als een kanaal gebruikt werd om de wereld van dollars te voorzien. Als voorbeeld droeg hij aan dat wanneer Groot-Brittannië na de oorlog het machtigste en rijkste land ter wereld was geweest, dezelfde discussie plaats zou vinden maar dan over het verstrekken van ponden in plaats van dollars.¹³³

¹³² Staten-Generaal, vel 558 2158 Tweede Kamer, 73^e vergadering, 21 augustus 1947. 538. Goedkeuring van de op 7 augustus 1947 te Washington gesloten leningsovereenkomst.
http://resourcessgd.kb.nl/SGD/19461947/PDF/SGD_19461947_0000375.pdf 22-07-2010.

¹³³ Staten-Generaal, vel 559 2159 Tweede Kamer, 73^e vergadering, 21 augustus 1947. 538. Goedkeuring van de op 7 augustus 1947 te Washington gesloten leningsovereenkomst.
http://resourcessgd.kb.nl/SGD/19461947/PDF/SGD_19461947_0000375.pdf 17-06-2010.

In een vergadering van de Tweede Kamer op 19 februari 1948 werd de rijksbegroting voor Buitenlandse Zaken besproken. De uitvoering van het Marshallplan kwam uiteraard aan bod in deze bespreking. Opnieuw werden vooral vragen gesteld over de manier waarop de hulp verdeeld zou worden. De uitvoerende instelling zou er op toe moeten zien, dat niet een bepaalde industrietak voorrang zou krijgen bij het ontvangen van hulp. De verdeling moest zo eerlijk mogelijk gemaakt worden.¹³⁴ Niet alleen uit dit stuk, maar uit alle voor dit hoofdstuk gebruikte stukken blijkt vooral een praktische instelling om het dollartekort op te lossen en een aanvaarding van de leidende rol die de Verenigde Staten hierin speelden. Dit zou van tijdelijke aard zijn, was onvermijdelijk en bovenal vanzelfsprekend.¹³⁵ Sommige leden van de Tweede Kamer hadden hun bedenkingen over de Internationale Bank en de grote invloed van de Verenigde Staten. De heer Reijers van de Christelijk Historische Unie, de CHU, vertegenwoordigde zijn partij met eveneens een ingetogen houding over de invloed van de Verenigde Staten. Nederland moest zich realiseren dat het op het moment arm was, en daarom geen grote uitgaven doen, zeker niet in het buitenlandse beleid. Soberheid was de juiste oplossing.¹³⁶ De regering vond de grote invloed van de Verenigde Staten echter terecht. Liberale Kamerleden, zoals VVD'er Molenaar, hadden eveneens geen grote bezwaren. De Marshallhulp werd in de stukken grotendeels als een vaststaand gegeven beschouwd, waar niet veel kritisch over gedebatteerd werd buitenom de leden van de CPN.

5.7 Conclusie

Nederland was na de oorlog veranderd van een koloniale mogendheid in een middelmatige mogendheid. Nu Nederland geen invloedrijke speler op het internationale toneel meer was, betekende dat een herziening van het buitenlandse beleid onvermijdelijk was. De strijd om, en later het definitieve verlies van Indonesië en de kwestie Duitsland speelden een grote rol in het nieuwe buitenlandbeleid van Nederland. Voortzetting van het neutraliteitsbeleid was geen optie meer. De leidende rol van de Verenigde Staten werd door Nederland geaccepteerd en meestal ook verwelkomd. De aangeboden Marshallhulp leek in internationaal opzicht een oplossing voor de problemen van Nederland. De strijd in Indonesië kostte veel geld en zou voortgezet kunnen worden met Amerikaanse militaire en financiële steun. Voortzetting van de strijd had de financiële reserves van Nederland waarschijnlijk eerder uitgeput dan aangevuld. Uiteindelijk raakte Nederland de kolonie juist kwijt, mede dankzij de invloed die het Marshallplan had op de relatie met de Verenigde Staten. Een gezonde

¹³⁴ Staten-Generaal, vel 158 19^e vergadering 19 februari 1948. 600. Vaststelling van hoofdstuk III (Dept. V. Buitenl. Zaken) der Rijksbegroting voor het dienstjaar 1948.

http://resource.sgd.kb.nl/SGD/19471948/PDF/SGD_19471948_0000031.pdf 01-08-2010.

¹³⁵ Staten-Generaal, vel 559 2159 Tweede Kamer, 73^e vergadering, 21 augustus 1947. 538. Goedkeuring van de op 7 augustus 1947 te Washington gesloten leningsovereenkomst.

http://resource.sgd.kb.nl/SGD/19461947/PDF/SGD_19461947_0000375.pdf 17-06-2010

¹³⁶ Staten-Generaal, vel 158 19^e vergadering 19 februari 1948. 600. Vaststelling van hoofdstuk III (Dept. V. Buitenl. Zaken) der Rijksbegroting voor het dienstjaar 1948.

http://resource.sgd.kb.nl/SGD/19471948/PDF/SGD_19471948_0000031.pdf 22-09-2010.

en vredelievende toekomst voor West-Duitsland werd door het Marshallplan verzekerd, wat voor het handelsland Nederland van groot belang was. De regering die in 1947 de beslissing over het voorstel van Marshall moest nemen, was bezorgd over het zeer geringe aantal dollars waar Nederland over beschikte om de wederopbouw van te financieren. De leningsovereenkomst werd daarom vooral in praktische zin besproken in de Tweede Kamer. Hoewel voorkomen diende te worden dat Nederland te afhankelijk zou raken van de Verenigde Staten, was de beste oplossing om de leenovereenkomst aan te gaan. Uiteindelijk zou Nederland dan weer een onafhankelijke positie kunnen innemen, maar nu diende reëel nagedacht en gehandeld te worden. De afweging van de politiek in Nederland over het voorstel van Marshall was hoe het beste om te gaan met de overmacht van de Verenigde Staten. Het politieke of ideologische aspect werd, in de Eerste en Tweede Kamer althans, nauwelijks genoemd. In de discussies overheersten de aspecten dankbaarheid en onafhankelijkheid, een afweging over de anticommunistische aspecten werd niet in zoveel woorden gemaakt.

6 Conclusie

Over het Marshallplan bestaat al jarenlang een intensief historiografisch debat. De eerste historici die schreven over de hulp die de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog aan Europa wilden geven, hadden vooral goede woorden voor de Verenigde Staten over. In deze periode was de Koude Oorlog juist op gang gekomen en het waren westerse historici die schreven over de Marshallhulp. Deze stroming wordt het traditionalisme genoemd. Een typisch traditionalistische opvatting over het Marshallplan is dat het vertrek van de Sovjet-Unie uit de besprekingen voor het Europees Herstelprogramma niet vooraf was voorzien door de Verenigde Staten, maar wel opluchting veroorzaakte. Deze stroming benadrukte de onvervalste bedoelingen van de Verenigde Staten. Het Marshallplan werd bedoeld om heel Europa te helpen, inclusief de Sovjet-Unie en Oost-Europa. Het belangrijkste motief was economisch. De politieke geladenheid van het plan was niet van te voren ingecalculeerd. De opvattingen van de traditionalisten werden tegengesproken door een nieuwe stroming historici, de revisionisten. Zij ontkenen de economische motieven van de Verenigde Staten niet geheel, maar zwakten deze wel af. Het Marshallplan was volgens hen voornamelijk uit politieke motivaties ontstaan. Na deze revisionistische stroming kwam een derde stroming op gang. Deze historici werden postrevisionisten noemden. De Verenigde Staten hadden volgens deze historici zowel politieke, economische als strategische motieven om het Marshallplan ten uitvoer te brengen. Al is de keuze voor traditionalisme of revisionisme vaak snel duidelijk, niet alle historici zijn in een van de drie zojuist genoemde stromingen in te delen. Nadat een scherpe scheiding in het debat was aangebracht tussen traditionalisten en revisionisten, werden evenwel boeken gepubliceerd waarin meer naar nuance werd gezocht. De uitkomsten van dit onderzoek liggen in het verlengde daarvan. De economische belangen waren zeer groot voor de Verenigde Staten. Hoewel de politieke aspecten positief waren voor de Verenigde Staten, was dit niet de primaire motivatie om het Marshallplan te ontwikkelen.

Het Marshallplan was in eerste instantie een sponsorvoorstel van de minister van Buitenlandse Zaken, Marshall, aan Europa. Het idee, geopperd in een speech, leidde tot een reeks beslissingen, die later het Marshallplan zijn gaan heten. Na een conferentie in Parijs bleven alleen de West-Europese landen over om een plan tot wederopbouw te bedenken, dat door de Verenigde Staten betaald zou worden. De Sovjet-Unie en haar satellietstaten hadden de besprekingen verlaten, waardoor het idee van Marshall een geheel Westerse aangelegenheid werd. De betrekkingen tussen Oost en West bekoelden hierdoor verder. Nadat de Russische delegatie de besprekingen in Parijs had verlaten, kwamen de West-Europese staten moeizaam tot een overeenkomst. De afspraken die hier werden gemaakt leidden tot het begin van het Europees Herstelprogramma, in de volksmond al snel omgedoopt tot Marshallplan. Naar de zin van de Verenigde Staten werd in Europa niet voldoende getracht te integreren en vroegen de afzonderlijke landen een te hoog bedrag. Uiteindelijk gingen ze

desalniettemin akkoord, zij het met een lager bedrag dan waar door Europa om gevraagd was. Het voorstel werd definitief aangenomen op 2 april 1948. De Amerikaanse Economic Coöperation Act maakte het verstrekken van de hulp mogelijk. De Organisation for European Economic Cooperation (OEEC) werd opgericht voor de controle op de verdeling van de hulpgoederen en om verder te werken aan een gezamenlijk hulpprogramma. Dit leidde tot een bedrag van circa dertien miljard dollar, te besteden aan hulp in West-Europa. Het zou gegeven worden in de vorm van Amerikaanse kennis en producten. In ieder deelnemend land werd een ECA-missie gevestigd in de reeds bestaande Amerikaanse ambassade. Concreet betekende het Marshallplan dat in Europa, ondanks het dollartekort, goederen konden worden geïmporteerd uit de Verenigde Staten. De importeur betaalde de Amerikaanse goederen in nationale valuta op een speciale tegenwaarderekening. Met deze rekening werd de nationale schuld aan de Verenigde Staten afgelost door de betreffende regering. Exporteurs uit de Verenigde Staten ontvingen van de Amerikaanse overheid de dollars voor hun producten. De reactie in Europa op het Marshallplan was overwegend positief, al waren niet veel Europese regeringen bijzonder content over de Amerikaanse wens tot Europese integratie. De oplossing die het Marshallplan bood in economische en politieke zin en uit veiligheidsoverwegingen voor de internationale situatie in verband met de kwestie Duitsland, was echter voor alle Europese landen een uitkomst.

In Nederland was de productie in 1947 al enigszins op gang gekomen. Wat dat betreft was hulp niet direct nodig. De export bleef echter ver achter bij de import uit vooral de Verenigde Staten. Het grootste probleem was echter het deviezentekort. De voorraad dollars van Nederland was nagenoeg uitgeput en het zou daarom binnenkort onmogelijk worden om de Verenigde Staten te betalen voor de importen die gedaan werden. De oplossing van de Nederlandse regering was bezuinigen, maar de vraag was hoe lang dit volgehouden kon worden zonder de wederopbouw te laten stagneren. Bovendien waren bezuinigingen geen oplossing voor het grondstoffentekort, dat aangevuld werd met producten uit vooral de Verenigde Staten, die dus niet meer betaald konden worden. Het aanbod van Marshall was voor Nederland daarom een geschikte oplossing. Toen het eenmaal zover was, werd ook in Nederland een ECA-missie gevestigd in de Amerikaanse ambassade. Deze stond onder leiding van A. Valentine en later van C. Hunter. De controle op de verdeling van de goederen werd door dit bureau, later omgedoopt tot de Mutual Security Agency, uitgevoerd. Grote projecten die in Nederland mogelijk werden dankzij de Marshallhulp waren de drooglegging van Walcheren en het herstel van de Rotterdamse havens.

Dit soort projecten ging gepaard met een grote hoeveelheid publiciteit. Hoewel na onderzoek bleek dat de Nederlandse bevolking al redelijk op de hoogte was van het Marshallplan, werd door de Nederlandse overheid besloten tot grootschalige reclamecampagnes. Het beeld werd hierdoor geschapen dat Nederland de Marshallhulp nooit had kunnen ontberen. Dit idee werd door zowel de Verenigde Staten als Nederland gecultiveerd. De Amerikanen waren gebrand op een positieve respons op de Marshallhulp. Meerdere keren werd door hen een onderzoek naar de publieke opinie gedaan,

met medewerking van de Nederlandse Stichting voor Statistiek. Uit deze onderzoeken bleek dat het grootste deel van de Nederlandse bevolking op de hoogte was van het Marshallplan. Van deze mensen oordeelde een ruime meerderheid positief over het plan. De motieven van de Verenigde Staten waren echter onduidelijk. De meerderheid van de ondervraagden was van mening dat het voorkomen van het communisme de belangrijkste motivatie voor de Verenigde Staten moest zijn geweest. Het stuitte hen echter tegen de borst dat hier geen duidelijkheid over werd verschaft. Ondanks de overvloedige informatie- en reclamecampagnes bleef Nederland hierover in het ongewisse. Een onderzoek dat in 1951 werd gedaan naar het moreel in Nederland wees uit dat Nederland het lidmaatschap van de NAVO als positief beschouwde. Desondanks dacht het grootste gedeelte van de ondervraagden dat Nederland een eventuele nieuwe oorlog niet zou kunnen winnen. De conclusie van het Amerikaanse onderzoeksbureau was vervolgens, dat in de propaganda over het Marshallplan Nederland overtuigd moest worden van de kracht van Europese integratie. Hierdoor zou Nederland in een toekomstig conflict sterker staan dan het dacht. Het Marshallplan had voor de Nederlandse bevolking vooral een positieve betekenis. De vermeende politieke lading van het plan was geen storende factor. De Verenigde Staten hadden Nederland bevrijd en waren op diverse gebieden, bijvoorbeeld cultuur en wetenschap, een voorbeeld voor veel Nederlanders. De asymmetrische relatie, die met het Marshallplan werd versterkt, werd liever gekoesterd dan verafschuwd. Dat het plan politieke gevolgen kon hebben voor Nederland werd niet als bijzonder storend ervaren. Het werd immers opgemerkt door de bevolking dat de Verenigde Staten onduidelijk waren over hun motivatie voor het plan, maar daar bleef het vervolgens bij. De hulp werd ontvangen en verwelkomd.

De motivatie van de Verenigde Staten was evenwel een lastige kwestie. Hierbij blijkt nuance ten zeerste geboden. De bevindingen naar aanleiding van verklaringen in het Amerikaanse Congres en de Senaat die in hoofdstuk vier zijn gepresenteerd, sluiten hierbij aan. Het Marshallplan was geen puur economisch programma dat daadwerkelijk bedoeld was voor heel Europa. Door het vrijwillige vertrek van de Sovjet-Unie kwam het programma uiteindelijk alleen West-Europa ten goede, en konden de Verenigde Staten niet als boosdoener worden aangemerkt. De politieke bijbedoelingen waren wel degelijk aanwezig. In hoeverre het vertrek van de Sovjet-Unie was voorzien door de Verenigde Staten, is een te groot vraagstuk om in dit stuk te behandelen. Marshall liet in zijn speech de politieke lading van zijn idee in het midden. De congresleden, senatoren en andere Amerikaanse woordvoerders die in de Congressional Records te vinden zijn, hadden ieder hun eigen mening over het idee. Sommigen legden de nadruk op het anticommunistische aspect, anderen gingen nog verder en verklaarden met het plan de Sovjet-Unie desnoods op agressieve wijze te willen tegenhouden. Deze mening was vooral onder republikeinen te vinden. Gematigde verklaringen over het idee van Marshall bestonden er net zoveel. Het werd beschouwd als een goede kans voor de Verenigde Staten om leiderschap te tonen en om de economie in de Verenigde Staten en Europa zo gezond mogelijk te houden. De verdeeldheid over de intentie van de Verenigde Staten met het Marshallplan is dan ook niet alleen in het

historiografisch debat groot. In het jaar, zelfs in de maand waarin het idee werd geopperd, waren al zoveel meningen als beoordelaars over wat met het Marshallplan bereikt diende te worden.

De taak van de afdeling op de Amerikaanse ambassade, namelijk een duidelijke boodschap over het Marshallplan te verspreiden, moet dan ook een lastige geweest zijn. De richtlijn van de Information Division, die de voorlichting over en reclame voor het Marshallplan in Nederland verzorgde, was echter behoorlijk helder. De doelstelling was om Nederland een duidelijk en uiteraard positief beeld te verschaffen over het Marshallplan. Aan duidelijkheid schortte het, blijkens de publieke onderzoeken die voor de Verenigde Staten waren uitgevoerd, nog wel eens. Samenwerken met de Verenigde Staten betekende vrijheid, stabiliteit en voorspoed. Nam ook deze boodschap de twijfels niet weg, dan kon het argument van gelijkwaardig partnerschap met de Verenigde Staten worden ingezet. Daarnaast waren de Verenigde Staten bereid om verdedigingswapens te delen met de landen die deelnamen aan het Marshallplan. De reden hiervoor was bescherming tegen de 'elementen in de wereld' die geen waarde hechtten aan stabiliteit, gezondheid, voedsel en welvaart. Vrij vertaald zouden de Verenigde Staten, naast een gezonde economische situatie, bescherming bieden tegen de Sovjet-Unie. In de meeste retoriek kwam naar voren dat een vrije marktwerking voor de Verenigde Staten en West-Europa van het grootste belang was. Het Marshallplan zou helpen dit te bereiken. De politieke elementen werden veelal terzijde genoemd, maar bleken dan een positieve bijkomstigheid. Het lijkt daarom dat de hulp hoofdzakelijk om economische redenen werd gegeven, zoals de traditionalisten al aangaven. De bevindingen uit het hoofdstuk over de intentie van de Verenigde Staten met de Marshallhulp wijzen slechts op politieke bijbedoelingen van het plan. De revisionistische argumenten worden dus slechts in beperkte mate onderschreven. Overtuigde revisionisten hebben in het verleden de Verenigde Staten verweten een puur politieke motivatie te hebben gehad om het Marshallplan te ontwikkelen. Uit dit onderzoek bleek dat het traditionalisme en het revisionisme te ver uiteen lagen. De plaats van dit stuk in het historiografisch debat ligt in het midden, want het toont aan dat nuance het sleutelwoord is wanneer over de ware bedoeling van het Marshallplan gesproken wordt.

Nederland kende vanaf het begin van de twintigste eeuw vier hoofdstromingen in de politiek, te weten het liberalisme, socialisme, calvinisme en katholicisme. Daarnaast bestonden diverse kleinere stromingen en partijen. In 1919 werd de Communistische Partij Nederland opgericht. Deze partij nam een voorbeeld aan het socialisme in de Sovjet-Unie, die kort daarvoor was opgericht door Lenin. Tot aan de Tweede Wereldoorlog had het communisme in Nederland niet veel aanhangers. Na afloop van de oorlog tijdens de eerste naoorlogse verkiezingen regeerden de sociaaldemocraten met de katholieken. De CPN had in deze verkiezingen echter ook flink wat stemmen gewonnen. Reden voor de groeiende steun aan het communistische gedachtegoed was het grote aandeel van de communisten in het verzet. De lage levensstandaard en goederenschaarste droegen hier ook aan bij. De opleving van het communisme in Nederland duurde echter niet lang. Vanaf 1947 begon de Koude Oorlog tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten zich verder te ontwikkelen en Nederland oriënteerde zich al snel

op de Verenigde Staten. Ondanks de tijdelijk gegroeide aanhang van de CPN direct na de oorlog, was de consensus in Nederland anticommunistisch. Hoewel niet allemaal om dezelfde reden, had elke zuil een afkeer van deze ideologie. Nederland had de Sovjet-Unie niet erkend tot in de Tweede Wereldoorlog, toen het bondgenootschap dit vereiste. De samenwerking tegen Duitsland en Japan was de aanleiding tot het erkennen van een communistische staat. Voorheen had Nederland geen diplomatieke betrekkingen met de Sovjet-Unie willen opbouwen. Het Atlanticisme was voor Nederland dan ook de meest logische stap na jarenlang neutraliteitsbeleid. De oriëntatie op de Verenigde Staten betekende het accepteren van het aanbod van Marshall. Dit bleek een katalysator in de wederopbouw van Nederland, die reeds op gang was gekomen maar door het Europees Herstelprogramma een extra impuls kreeg. De internationale positie van Nederland was na de Tweede Wereldoorlog drastisch veranderd. Ook hier had het Marshallplan een grote invloed op. Indonesië verklaarde zich onafhankelijk in 1945. Nederland erkende deze onafhankelijkheid niet en reageerde met de zogenaamde politionele acties. Omdat de Verenigde Staten dreigden geen Marshallhulp meer aan Nederland te geven als zij de onafhankelijkheid van de voormalige kolonie niet zouden respecteren, kon Indonesië onder andere dankzij de Marshallhulp ook onafhankelijk blijven. Duitsland, althans het westelijke deel, kon een nieuwe toekomst opbouwen, die onder andere door het Marshallplan werd bevorderd. Het plan bevorderde een sterke economie in Duitsland, onze belangrijkste handelspartner, in plaats van het zwak te houden. Daardoor kreeg de Nederlandse economie uiteindelijk een enorme impuls. De overheersende houding die in de Tweede Kamerstukken doorschemerde was er vooral een van dankbaarheid. De generositeit van de Verenigde Staten werd geprezen en hun oppermachtige positie werd aanvaard vanuit praktische overwegingen. Nederland kon op deze manier snel beginnen met het werken aan een betere toekomst. De afhankelijke positie die dat met zich meebracht werd als tijdelijk en onvermijdelijk ervaren.

De Verenigde Staten bevonden zich in een bijzondere positie op het moment dat het Marshallplan werd aangekondigd. Geen enkel ander land was ooit zo snel zo machtig geworden. Het had het grootste en beste leger ter wereld, de meeste rijkdom, politieke macht en het bezit van de atoombom. Ondanks deze unieke machtspositie begon zich steeds meer een bipolaire strijd af te spelen. De Sovjet-Unie met de enorme landmassa en gigantische bevolking en de tegenovergestelde idealen, leek een nieuwe uitdager. De Koude Oorlog begon zich te ontwikkelen, met al het wederzijdse wantrouwen dat dit opwekte van dien. In dit decor speelden de Verenigde Staten als nieuwste speler een rol op het Europese toneel. Het Marshallplan was met deze ontwikkelingen verbonden. Het was voor de Verenigde Staten van belang dat het initiatief bij Europa zou komen te liggen. De afzonderlijke landen zouden samen een plan moeten bedenken, wat zou zorgen voor een stabiele economische situatie en de Europese integratie zou bevorderen. Uiteindelijk is de Europese integratie later pas op gang gekomen, zonder dat de Verenigde Staten hier veel invloed op hadden. Het plan, dat Marshall had voorgesteld, kwam uiteindelijk wel op papier in de vorm van het Europees Herstelprogramma.

De Nederlandse bevolking was licht wantrouwend jegens de Verenigde Staten vanwege de onduidelijke motieven, maar tevreden met de generositeit van de Amerikanen. De publiciteitscampagnes versterkten het beeld dat de Marshallhulp voor Nederland onontbeerlijk was. Het beeld heerste dat Nederland de naoorlogse jaren zonder Marshallhulp nauwelijks had kunnen doorkomen, terwijl dit niet het geval was. De situatie was zorgelijk omdat de oorlog zijn sporen had nagelaten en de bevolking verarmd achterliet. Tegelijk was er reden tot optimisme, want de Duitse bezetter had het productieapparaat grotendeels intact gelaten en Nederland had de productie daarom ook zonder Marshallhulp weer op gang kunnen brengen. Het idee dat de Marshallhulp van essentieel belang was voor de wederopbouw van Nederland, bleef desondanks hangen. De Amerikanen waren hier uiteraard content over en ook de Nederlandse regering cultiveerde het idee graag.

Wat de werkelijke intentie van de Verenigde Staten met het Marshallplan was, is moeilijk te achterhalen. Aan de hand van de verklaringen van Marshall zelf en de archiefstukken uit het congres, lijkt het erop dat de motivatie voor het plan door de bedenkers in het midden werd gelaten. Dat was wellicht de genialiteit van het programma. Het Marshallplan bleek achteraf een uitstekend middel te zijn geweest om West-Europa welvaart te brengen, maar ook vrijheid. Het weren van communisme mag dan geen expliciet benoemd doel zijn geweest, dit doel werd er wel degelijk mee gediend. Juist omdat de politieke geladenheid van het idee zo verhuld was, heeft dit niet tot opstand of ernstige conflicten geleid. In Nederland, dat zich na de oorlog pro-Amerikaans had opgesteld, was de politieke consensus anticomunistisch. Het Marshallplan was voor Nederland in vele opzichten een jas die als gegoten zat. Wanneer vandaag de dag iemand naar het Marshallplan gevraagd zou worden, is de kans groot dat deze een positieve respons heeft op deze ontwikkeling in de geschiedenis. In de reactie van iemand op leeftijd zou waarschijnlijk dankbaarheid jegens de Verenigde Staten door kunnen klinken. Een derde persoon zou kunnen spreken van een nauwelijks verhuld anticomunistisch cadeau, verpakt in doorzichtig kapitalistisch cadeaupapier. *This is what America wants for you.* Wat de Verenigde Staten precies voor Europa wilden? Een veilige, welvarende toekomst voor de Europeanen, die dan ook aan de Amerikanen ten deel zou vallen. Dankzij een slim bedacht, maar geniaal uitgevoerd buitenlandbeleid viel die gewenste toekomst daadwerkelijk aan beide continenten ten deel.

Altena, Bert en Dick van Lente, *Vrijheid & Rede. Geschiedenis van Westerse samenlevingen 1750-1989* (Hilversum 2006).

Arkes, Hadley, *Bureaucracy, the Marshall Plan, and the national interest* (Princeton 1972).

Best, Anthony, Jussi M. Hanhimäki, Joseph A. Maiolo en Kirsten E. Schulze, *International history of the twentieth century* (New York 2004).

Cromwell, William C., 'The Marshall non- Plan, congress and the Soviet Union', *Western political quarterly* 32:4 (1979) 422-443.

Gaddis, John Lewis, *We Now Know. Rethinking Cold War History* (Oxford 1997).

Gimbel, John, *The Origins of the Marshall Plan* (Stanford 1976).

Hansen, Erik, 'Crisis in the Party: De Tribune Faction and the Origins of the Dutch Communist Party 1907-09', *Journal of contemporary history* 11 (1976) 43-64.

Inklaar, Frank, *Van Amerika geleerd. Marshall-hulp en kennisimport in Nederland* (Den Haag 1997).

Ellwood, David W., *Rebuilding Europe. Western Europa, America en postwar reconstruction* (New York 1992).

Eng, Pierre van der, *De Marshall-hulp. Een perspectief voor Nederland - 1947 – 1953* (Houten 1987).

Harryvan, A.G., J. van der Harst en S. van der Voorst, *Voor Nederland en Europa. Politici en ambtenaren over het Nederlandse Europabeleid en de Europese integratie, 1945-1975* (Den Haag 2001).

Hellema, Duco, 'The politics of asymmetry', in Hans Krabbendam, Cornelis A. van Minnen en Giles-Scott Smith, *Four Centuries of Dutch-American relations. NL-USA* (Amsterdam 2009) 579-596.

Hogan, Michael J., *The Marshall Plan. America, Britain and the reconstruction of Western Europe, 1947 – 1952* (Cambridge 1987).

Koedijk, Paul, 'The Netherlands, the United States, and anticommunism during the early cold war', in Hans Krabbendam, Cornelis A. van Minnen en Giles-Scott Smith, *Four Centuries of Dutch-American relations. NL-USA* (Amsterdam 2009) 597-608.

Krabbendam, Hans, Cornelis A. van Minnen, Giles Scott-Smith, *Four Centuries of Dutch American Relations. NL-USA* (Amsterdam 2009).

Lucardie, Paul, *Nederland stromenland. Een geschiedenis van de politieke stromingen* (Assen 2007).

Lundestad, Geir, 'Empire by invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952' *Journal of peace research* 23:3 (1986) 263-277.

Milward, Alan S., *The reconstruction of Western Europe, 1945-51* (Londen 1984).

Mulder, Liek, Anne Doedens en Yolande Kortlever, *Geschiedenis van Nederland. Van prehistorie tot heden* (Walraven 2005).

Reynolds, David, *America, empire of liberty. A new history* (London 2009).

Velden, Sjaak van der, *Van SDB tot SP. 125 Jaar socialisme in Nederland* (Amsterdam 2008).

Wexler, Imanuel, *The Marshall Plan revisited. The European Recovery Program in Economic Perspective* (Connecticut 1983).

Websites:

<http://www.parlement.com/> 4-6-2010

http://ressourcessgd.kb.nl/SGD/19461947/PDF/SGD_19461947_0000375.pdf 17-06-2010

<http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Marshallplan/ernstig.html>

http://www.oecd.org/document/10/0,3343,en_2649_201185_1876938_1_1_1_1,00.html

<http://www.vakbewegingindeoorlog.nl/nederlands-verbond-van-vakverenigingen-nvv> 13-09-2010.

8 Overzicht archieven

Roosevelt Study Center Middelburg, Marshall Plan Documents, 1947-1954, Historical Collection Relating to the Formulation of the European Recovery Program, 1947-1950. Lot File 123, (1 reel).

Roosevelt Study Center Middelburg, Record Group 469 Records of the Agency for International Development and Predecessor Agencies. Mission to the Netherlands, 1949-1952 (7 reels).

Staten-Generaal, vel 559 2159 Tweede Kamer, 73^e vergadering, 21 augustus 1947. 538. Goedkeuring van de op 7 augustus 1947 te Washington gesloten leningsovereenkomst.

Staten-Generaal, vel 558 2158 Tweede Kamer, 73^e vergadering, 21 augustus 1947. 538. Goedkeuring van de op 7 augustus 1947 te Washington gesloten leningsovereenkomst.

Staten-Generaal, vel 158 19^e vergadering 19 februari 1928 600. Vaststelling van hoofdstuk III (Dept. V. Buitenl. Zaken) der Rijksbegroting voor het dienstjaar 1948.

Staten-Generaal, rijksbegroting 1950.

8.1 Suggesties voor verder onderzoek

Hoewel het Marshallplan in de wetenschappelijke literatuur al veelvuldig is onderzocht en besproken, zijn enkele suggesties voor verder onderzoek aan de hand van dit stuk mogelijk. In deze thesis is onderzoek gedaan aan de hand van archiefmateriaal van de Amerikaanse en Nederlandse overheid. Als bronnenmateriaal zijn dus vooral overheidsdocumenten gebruikt. Nu de mogelijkheid er, door de verstreken tijd tussen het Marshallplan en nu, nog is, zou mondelinge geschiedenis over het beeld dat in Nederland over de Marshallhulp heerst interessante resultaten op kunnen leveren. Mensen die het Marshallplan hebben meegemaakt zouden kunnen worden geïnterviewd over het beeld dat zij toen, maar ook nu van het Marshallplan hebben. De publieke opinie werd in 1948 en 1951 gepeild aan de hand van grootschalige onderzoeken. Het grootste deel van het Nederlandse publiek bleek het Marshallplan een warm hart toe te dragen. Hoe zouden deze mensen over het Marshallplan denken, met de kennis van nu? Binnen een kort tijdsbestek zou dit een interessant onderzoek kunnen zijn; over enkele jaren zal het niet meer mogelijk zijn de orale bronnen rondom dit onderwerp te raadplegen.

Verder onderzoek zou ook gedaan kunnen worden aan de hand van de media, in dit geval vooral krantenarchieven. De mening over het Marshallplan zou door de jaren heen gepeild kunnen worden in bijvoorbeeld het NRC Handelsblad. Een andere mogelijkheid is het vergelijken van nieuwsberichten in verschillende kranten over een bepaalde periode, om de meningen in de diverse zuilen van de Nederlandse samenleving te bestuderen. Een derde mogelijkheid tot verder onderzoek is de verdere bestudering van de bronnen in het Roosevelt Study Centre. Op een enkele rol microfilm staan vaak al 1000 bladzijdes aan documenten. Over het Marshallplan alleen al zijn tientallen rollen beschikbaar. Het is dan ook niet gelukt om voor dit onderzoek al deze documenten door te nemen. Waarschijnlijk is er daarom nog veel interessante informatie beschikbaar in de bronnen. Een voorbeeld is de Record Group 469, Records of the Agency for International Development and Predecessor Agencies. Mission to the Netherlands, 1947-1953. Reel 1. Office of the director. Subject Files. 1949-1953. Deze filmrollen bestaan hoofdzakelijk uit correspondentie van C.E. Hunter, de leidinggevende op de ECA missie in Nederland. Hier zou een interessant onderzoek naar gedaan kunnen worden.